 <https://doi.org/10.30563/turklad.1667936>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 29.03.2025
Kabul Tarihi / Accepted date	: 18.11.2025
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2025

Atıf / Citation

Yağız, B. (2025). Değerli Taşların (Cevherlerin) Şifalı Kullanımı: Tuhfe-i Murâdî Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 9. cilt, 2. sayı, 411-433.

DEĞERLİ TAŞLARIN (CEVHERLERİN) ŞİFALI KULLANIMI: TUHFE-İ MURÂDÎ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Healing use of precious stones (cevhers): A study on Tuhfe-i Murâdî

BAŞAK YAĞIZ²

Öz

Cevher veya cevahir olarak adlandırılan değerli taşlar, tarih boyunca süs eşyası ve şifa kaynağı olarak kullanılmış, toplumsal ve kültürel dönüşümlerde önemli bir rol oynamıştır. Cevhernâme veya cevâhir-nâme, değerli taşlar hakkında yazılmış eserlerin genel adıdır. Arapça ve Farsçadan tercüme edilen bu metinlerde, taşların kökenleri, özellikleri, tıbbi faydaları, zararları ve kullanım yöntemleri gibi konular ele alınmıştır. Türkçe cevhernâmelerin ilk örnekleri, Muhammed ibni Mahmûd el-Şîrvânî'nin *Cevhernâme* ve *Tuhfe-i Murâdî* adlı eserleridir. *Tuhfe-i Murâdî*, taşların çıkarıldığı bölgeler, özellikleri, tıbbi kullanımları ve hastalıkları tedavi edici etkileri hakkında detaylı bilgiler içerir.

Bu çalışmada, *Tuhfe-i Murâdî* adlı eserde yer alan akik, elmas, inci, kehribar, lal, lacivert, mercan, firuze, yakut, yeşim, zebrecet ve zümrüt gibi değerli taşlar ele alınacaktır. Çalışmada, söz konusu taşların kökenleri, tarihî metinlerdeki kullanımları, Arapça ve Farsça karşılıkları, tıbbi ve metafiziksel etkileri ile kullanımında dikkate alınması gereken hususlar bilimsel bir yaklaşımla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tuhfe-i Murâdî, değerli taş, cevher, cevahir, tedavi.

¹ Bu makale, Prof. Dr. Hacer Tokyürek danışmanlığında Başak Yağız tarafından hazırlanmakta olan 'Orta ve Yeni Türkçede (1600'e Kadar) Tıp Terimleri' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

²Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Türkiye, basakadinyagiz@gmail.com, b.adin@hotmail.com

 ORCID: 0009-0006-7298-0206.

Abstract

Throughout history, gemstones, referred to as *cevher* or *cevahir*, have been used both as ornaments and sources of healing, playing a significant role in social and cultural transformations. *Cevhernâme* or *cevâhir-nâme* is the general term for works written about precious stones. These texts, translated from Arabic and Persian, discuss various aspects of gemstones, including their origins, properties, medicinal benefits, potential harms, and methods of use. The earliest examples of Turkish *cevhernâmes* are *Cevhernâme* and *Tuhfe-i Murâdî*, written by Muhammed ibn Mahmûd al-Shirvânî. *Tuhfe-i Murâdî* provides detailed information about the regions where these stones are found, their characteristics, medical applications, and therapeutic effects.

This study examines the precious stones mentioned in *Tuhfe-i Murâdî*, including agate (*akik*), diamond (*elmas*), pearl (*inci*), amber (*kehribar*), spinel (*lal*), lapis lazuli (*lacivert*), coral (*mercan*), turquoise (*firuze*), ruby (*yakut*), jade (*yeşim*), peridot (*zebercet*), and emerald (*zümürüt*). The research will analyze the origins of these stones, their historical usage in written sources, their Arabic and Persian equivalents, their medical and metaphysical effects, and the precautions to be considered in their application, employing a scholarly approach.

Keywords: Tuhfe-i Muradi, precious stone, ore, jewel, treatment.

1. Giriş

Değerli taşlar, insanlık tarihi boyunca hem estetik hem de terapötik amaçlarla kullanılarak toplumsal ve kültürel yaşamda önemli bir rol oynamıştır. Renkleri, parlaklıkları ve nadirlikleriyle insanların ilgisini çeken bu mineraller, süs eşyası üretiminden mimari dekorasyona, tıbbi tedavi arayışlarından sembolik ve ritüelistik uygulamalara kadar geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Ayrıca savunma stratejilerinden silah üretimine, inanç sistemlerinden büyüsel pratiklere, iletişim araçlarından fiziksel ve metafiziksel etkilerine kadar çeşitli işlevler üstlenmişlerdir. Bu süreçte değerli taşlar, insan topluluklarının sosyal, kültürel ve teknolojik evrimine katkıda bulunarak medeniyetlerin gelişiminde ve dönüşümünde önemli bir etki yaratmıştır. Bilimsel araştırmalar, bu materyallerin insan yaşamı üzerindeki çok yönlü etkilerini incelemeye devam etmektedir (Kılıç, 2011: 120).

“Değerli taş” anlamındaki kelimeler, literatürde genellikle “cevher” veya “cevahir” terimleriyle tanımlanmaktadır. “Cevahir” kavramı, Farsça kökenli “gevher” kelimesinin Arapçaya adapte edilerek çoğul hâle getirilmiş biçimidir. “Cevher” ve onun çoğulu olan “cevahir”, “nâme” kelimesiyle birleşerek “cevhernâme” veya “cevâhir-nâme” terimlerini oluşturmuş ve bu terimler, değerli taşlar üzerine kaleme alınmış eserlerin genel adı hâline gelmiştir (Kutlar, 2002: 59). Arapça ve Farsça kaynaklardan tercüme veya derleme yöntemiyle hazırlanan cevhernâmelerde, değerli taşların kökenleri, fiziksel ve kimyasal özellikleri, türleri, terapötik faydaları, olası zararları, tıbbi uygulamadaki rolleri, kullanım teknikleri ve bu taşlarla ilişkilendirilen kültürel ve dini inanışlar gibi çok yönlü konular sistematik bir şekilde incelenmiştir. Bu eserler, değerli taşların bilimsel, tıbbi ve kültürel boyutlarını anlamak açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Yeşilbağ, 2019: 690).

Taşlar, tarihsel süreçte birçok bilim insanı tarafından farklı disiplinler açısından incelenmiştir. Taşların bilimsel olarak ilk kez ele alınışı Aristoteles’e atfedilirken (Aksoy, 2018: 14), şifalı özelliklerine dair en önemli çalışmalardan biri, Dioskorides’in *De Materia Medica* adlı eseridir. Eski Yunan medeniyetinde ise Damigeron’un *De Lapidibus* ve Orpheos’a atfedilen *Lithika* gibi eserler, taşların mistik ve ruhsal boyutlarını inceleyen temel kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Platon’un *Phaidon* adlı eseri, değerli taşları kozmolojik bir perspektifle ele alarak bu alandaki düşünce geleneğine katkıda bulunmuştur (Aksoy, 2018: 16-20).

İslam medeniyetinde ise farklı kültürlerle ait eserlerin tercüme edilmesiyle birlikte taşlarla ilgili literatür zenginleşmiştir. Bu dönemde kaleme alınan cevhernâmelerin şekil ve içerik açısından temelini oluşturan iki önemli eser, 9. yüzyılda yazılan *Kitâbü'l-Ahcâr* ve *Kitâb Sırr el-Esrâr*'dir. Farsça, Süryanice ve Yunanca kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan bu eserler, özellikle metallerin ve taşların büyüsel özelliklerine odaklanarak konuyu derinlemesine incelemiştir (Murad ve Ateş, 2018: 99).

Türkçe cevhernâme geleneği ise 15. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde yazılan ve ilk Türkçe cevhernâmeler olarak kabul edilen eserler arasında Muhammed ibni Mahmûd el-Şirvânî'nin kaleme aldığı *Cevhernâme* ve *Tuhfe-i Murâdî* öne çıkmaktadır. *Cevhernâme*, H.831/M.1427 yılında Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'e sunulmuş olup daha sonra Şirvânî tarafından genişletilerek H.833/M.1428-29'da tamamlanmış ve *Tuhfe-i Murâdî* adıyla Sultan II. Murad'a takdim edilmiştir. Eser, başlangıçta yirmi beş bâb hâlinde düzenlenmişken *Tuhfe-i Murâdî*'de her bâb yeni fasıllarla zenginleştirilmiş ve mukavviyyat (güçlendiriciler) ile ıtrıyyat (kokular) bölümleri eklenerek otuz iki bâba ulaşmıştır (Argunşah, 1991: 1). *Tuhfe-i Murâdî*, Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp eserleri arasında değerlendirilmekle birlikte doğrudan bir tıp kitabı olarak tasarlanmamıştır. Değerli taşlar, cinsel gücü artıran ilaçlar ve ıtrılar gibi konuları içeren ansiklopedik bir eser olup içerisinde kısmen tıbbi bilgilere de yer verilmiştir. Bu nedenle eser ikincil derecede bir tıp kitabı olarak kabul edilmektedir (Argunşah, 1999: 43-44).

Tuhfe-i Murâdî adlı eser Mustafa Argunşah (1999) tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İnceleme bölümünde yazarın hayatı ve eserlerine dair bilgiler üzerinde durulmuştur. Ardından *Tuhfe-i Murâdî* her yönden tanıtılmıştır. Bu bölümün son kısmında eserin dil özellikleri verilmiştir. İkinci bölümde transkripsiyonlu metin yer almaktadır. Üçüncü bölüm metinde geçen tüm kelimeleri içeren Dizin bölümüdür (Argunşah, 1999: 1). Argunşah'ın (1991) 15. Yüzyılda Yazılmış *Tuhfe-i Murâdî* İsimli *Cevhernâmede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler* adlı makalesinde ise eserde yer alan terimlerin anlamları verilmiştir (Argunşah, 1991: 3).

Ahmed-i Bîcân'ın Cevâhir-nâme'si, bilinen Türkçe manzum tek cevher-nâme'dir. Eserde 'akîk-i Yemenî, altun/zer, elmâs, kehribâr, lâjüverd, mercân, pîrûze, yâkût, zümürüd ve seng-i kudret cevherleri ele alınarak bu cevherlerin tıbbi faydaları üzerinde durulmuştur (Kutlar, 2002: 61-62). Bu cevher-nâme üzerine Kutlar (2002), Demir ve Kılıç (2003), Kara (2016) çalışmalar yapmıştır.

Cevher-nâme-i Sultân Muradî, Mustafâ b. Seydî'nin kaleme aldığı *Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Tansûk-nâme-i İlhânî* adlı cevher-nâmenin Türkçeye yapılmış çevirisidir. Eserde elmas, firûze, inci, lâl, yakut, zümrüt vb. ile amber, bîcâde, billûr, kâfur, misk, mühre-i mâr, sandal, 'ûd, yağmur taşı, zebâd gibi değerli taşlar ve hoş kokular hakkında bilgiler verilmiştir (Murad, 2024a: 63). Kutlar'ın (2005) *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme* adlı eserinde bu cevher-nâme ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Murad (2019) ise tercüme cevher-nâmenin tenkitli metnini yayımlamıştır.

Muhammed b. Garsüddîn el-Halebî'nin Cevher-nâme'si, Hermes'in Arapça cevher-nâmesinin Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî tarafından tercüme edilmiş biçimidir. Eserin tercüme kısmında akîk, altın, bâd-zehr, becâzî, ciz', dehnec, elmas, gümüş, inci, kezek, lâcûd (lâcüverd), mehî, mercan, miknatis, nuhâs, sendalûz, sünpâre, yakut, yesb, zeberced, zümürüd yer almaktadır. Garsü'd-dîn el-Halebî tarafından ise bedahşî, benefş, cemest kehrübâr, lâl-i yeşim, pîrûze başlıkları eklenmiştir (Murad ve Ateş, 2018: 97). Bu cevher-nâmeyi tanıtan Murad ve Ateş'in (2018) yazdığı bir makale ile Murad'ın (2023) bir kitabı bulunmaktadır.

Risâletü'l-Cevâhir, 17. yüzyıl hekimlerinden Zeynelâbidîn ibn Halîl tarafından kaleme alınmıştır. Bu cevher-nâme akîk, elmas, firûze, inci, lâl, mercân, pâd-zehr yakut ve yeşim olmak üzere dokuz bölümden oluşmaktadır. Klasik bir cevher-nâme özelliği gösteren bu eserin daha önceki cevher-nâmelerden derleme olabileceği düşünülmektedir (Demir ve Kılıç, 2003: 34).

Değerli taşlar üzerine yapılmış çalışmalardan biri de Sibel Kılıç'a aittir. Kılıç (2011), *Takılarda Kullanılan Organik ve Mineral Taşların İnsan Üzerine Etkileri* adlı çalışmasında, tarihsel süreçte taşların insan bedeni üzerindeki fizyolojik ve psikolojik etkilerini incelemiştir. Özellikle bazı organik ve mineral taşların insan organizmasıyla kurduğu bio-ritmik ve psikolojik etkileşimler ele alınmış ve bu taşların sağlık üzerindeki olası etkileri bilimsel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir (Kılıç, 2011: 119).

Gülşen Sezen (2021), *Taşları Okumak: Devadan Ötesi, Bezoardan Yada Taşına* adlı yazısında, Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* adlı eserindeki hayvansal kökenli taşları ele almıştır. "Nizâmü'l-Edviye'de Biyolojik Taşlar" başlığı altında da deniz canlılarından (balık, deniz tavşanı, ispermeçet balinası, mürekkep balığı, sedef, sünger), kara canlılarından (at, ayı, dağ keçisi, domuz, kaplan, kurt, sığır, yılan vb.) ve kanatlı canlılardan (güvercin, horoz, kırlangıç, tavuk, toy kuşu) elde edilen taşlar olmak üzere üç grupta incelemiştir. Eserde, bu taşların sağladığı yararlar, neden olabileceği zararlar ve bu zararların nasıl giderileceğine dair bilgiler verilmiştir. Taşların çoğunlukla tıbbi etkilerine odaklanılmış olsa da *Nizâmü'l-Edviye*'de bazı taşların büyüsel uygulamalardaki kullanımlarına da yer verilerek yada taşı ve kaplan taşının doğaüstü özellikleri vurgulanmıştır (Sezen, 2021: 243-267).

Ömer Aras (2023), *et-Tifâşî ve Değerli Taşlara Dair Eseri: Ezhârü'l-Efkâr fî Cevâhiri'l-aḥcâr* başlıklı çalışmada, öncelikle Tifâşî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermektedir. Ardından *Ezhârü'l-Efkâr fî Cevâhiri'l-Aḥcâr* adlı eser; metodu ve kaynakları, taşların oluşumuna dair sunduğu bilgiler, taşların çıkarıldığı bölgelere dair verdiği bilgiler, dönemin sosyal ortamına dair işaretler, değerli taşların tıbbi kullanımları, Ezhârü'l-Efkâr'da olağanüstü ve sıra dışı anlatımlar başlıkları altında incelenmiştir (Aras, 2023: 323-343).

Sümeysra Alan (2023) tarafından kaleme alınan *Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde Değerli Taşlar* başlıklı çalışmada, cevher/mücevher anlamına gelen kelimelerin Türk dilinin tarihî dönemlerindeki kullanımları ele alınmıştır. Elmas, yakut, zümrüt gibi değerli taşlar ile akik, firuze, inci, kehribar, lacivert, yeşim (nephrit) ve zebercet gibi yarı değerli taşların kullanımına dair örnekler, Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserler aracılığıyla sunulmuştur. Ayrıca art zamanlılık yöntemiyle taşların geçtiği dönemsel bağlamlar ve bu taşların eş anlamlı biçimleri verilmiştir (Alan, 2023: 37).

Sibel Murad (2024), *Değerli Taşların Tıbbi Faydaları Hakkında Cevher-nâmelerde Yer Alan Bilgiler* adlı makalesinde akik, elmas, firuze, inci, lal, yakut, zümrüt taşlarını ele almış ve bu değerli taşların tıbbi faydalarıyla ilgili bilgileri üç cevher-nâmeden (*Tuhfe-i Murâdî, Risâle-i Cevâhir-nâme, Cevher-nâme-i Sultân Murâdî*) verdiği örneklerle karşılaştırarak açıklamıştır. Cevher-nâmelerden verilen örneklerdeki bilgilerin benzer ve farklı yönlerini ortaya koymuştur. Çalışmada değerli taşların insan sağlığı üzerindeki olumlu-olumsuz etkileri ile tedavilerdeki kullanım biçimleri ele alınmıştır (Murad, 2024b: 299). Yine Murad (2024), *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine* başlıklı makalesinde telif ve tercüme cevher-nâmelerin günümüze kadar yapılmış Türkçe neşirlerini ve bu alanda yapılan akademik çalışmaları ele almıştır. Çalışma, "Cumhuriyet Dönemi Cevher-nâme Yayınları Üzerine" ve "Cevherler ve Cevher-nâmeler Üzerine Tematik Çalışmalar" olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Murad, 2024a: 53).

Değerli Taşlar üzerine yazılan tezlerden bazıları şunlardır: Yılmaz (2008), Toprak (2017), Arslan (2021), Arabacı (2022), Fırat (2022), Çakırlar (2023), Uzunburun (2024), Önel (2024), Coste-Ertuğrul (2025).

Bu çalışmada, *Tuhfe-i Murâdî*'de yer alan 'akîk' "akik", 'elmâs' "elmas", 'incü' "inci", 'kehrübâ' "kehribar", 'la'l' "lal", 'lâciverd' "lacivert", 'mercân' "mercan", 'pîrûze' "firuze", 'yâkût' "yakut", 'yeşm' "yeşim", 'zeberced' "zebercet" ve 'zümürrüd' "zümrüt" gibi değerli taşlar incelenecektir. İnceleme kapsamında bu taşların tanımları, kökenleri, tarihî dönem eserlerindeki (Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi) kullanımları ile Arapça ve Farsça karşılıkları gibi unsurlar detaylandırılacaktır. Ayrıca örnekler üzerinden değerli taşların hastalıkların

tedavisindeki rolleri, ruhsal denge ve metafiziksel etkileri ile kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlar analiz edilecektir. Bu bağlamda çalışma, değerli taşların tarihsel, kültürel ve bilimsel boyutlarını disiplinler arası bir yaklaşımla ele almayı hedeflemektedir.

2. Tuhfe-i Murâdîdeki Değerli Taşlar (Cevherler)

Tuhfe-i Murâdî adlı eserde, değerli taşlar (cevherler) ilk bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Eserde bu taşların çıkarıldığı bölgeler, özellikleri, çeşitleri, sağladıkları faydalar ve olası zararlarının yanı sıra bazı hastalıkları tedavi edici etkileri ve kullanım yöntemleri açıklanmıştır. Değerli taşların tıptaki kullanımlarına dair bilgiler aşağıda verilmiştir.

‘**akik**’ “Akik taşı, kırmızı renkli değerli bir taş” < Ar. ‘*akik*’ (Tietze, 2002: 127; Nişanyan, 2002: 30). “Yüzük taşı, mühür gibi şeyler yapmakta kullanılan türlü renklerde, yarı saydam parlak ve değerli bir taş; kalseduan kuvarsının bir türüdür” (TS, 1983: 31).

Eski Uygur Türkçesinde *şişir* < Çin. *se se* “akik taşı” (Wilkins, 2021: 654) kelimesiyle ifade edilmiştir. Harezmi Türkçesinde ‘*akik*’ < Ar. “akik, bir tür değerli taş” (KE 101v1) biçiminde kullanılmıştır.

akik “çok kere kırmızı renkte olan bir cins değerli taş” (Devellioğlu, 2007: 22) olarak tanımlanırken Arapçada “vadi, dere yatağı, ırmak” anlamlarına gelmektedir (Erdem, 1989: 262-263).

Akik taşı, insan ruhuna olumlu etkileriyle öne çıkan değerli taşlardan biridir. Kalbi kuvvetlendirdiği, kalp çarpıntısını (hafakamı) giderdiği ve bedene temas ettiği sürece kişiye ferahlık verdiği aktarılır (Alan, 2023: 47; Kırbıyık, 2007: 62). Sürme gibi göze çekildiğinde görme gücünü artırdığı, kirpikleri güzelleştirdiği ve ağız kokusunu ortadan kaldırdığı ifade edilmiştir (Alan, 2023: 47). Bunun yanı sıra kanı durdurucu ve temizleyici özellikleriyle de tanınır (Erdem, 1989: 263). Takı olarak kullanıldığında ise kişiye mutluluk verdiği ve yoksulluğu engellediğine inanılmıştır (Kutlar, 2005b: 36).

kim ki rabtî ‘akiki’ yüzük kaşında dāyimi bile götüre, şavaşda düşmeninden korkmaya ve hem içinden kan gitmegin men’ ider, gerek-ise taşdan olsun, gerek- ise içinden; huşûşā hayzî turmaz ‘avratlar bile götüreler (TM 163-73a/6-9) [Kim ki rabtî akiki (sarı ile kıızıdan mürekkep veya et suyu rengine benzer bir akik çeşidi) yüzük kaşında sürekli taşırorsa savaşta düşmanından korkmaz ve iç kanamayı önler ister dıştan olsun ister iç kanama olsun. Özellikle hayız (âdet kanaması) durmayan kadınlar bunu yanlarında taşısınlar.]

Cemâlî eydür: “Kankı yüklü ‘avrat ki ‘akiki’ bilesine götüre, hiç vech-ile oğlanı düşmeye, meger kim vaktında toğura.” (TM 163-73a/10-11) [Cemâlî der ki: “Hangi gebe kadın akik taşını üzerinde/yanında taşırorsa hiçbir şekilde çocuğunu düşürmez ancak zamanı geldiğinde doğurur.”]

Tigâşî eydür: “Eger ‘akikün’ evvelgi nev’inden bir kılâde düzeler, hamâyıl bigi dāyimi bile götüreler, hergiz düşmenden şavaşda koğmayalar.” (TM 163-73a/11-13) [Tigâşî der ki: “Eğer akik taşının ilk türünden bir kolye yapıp hamayıl (muska) gibi sürekli yanlarında taşırırsa savaşta hiçbir zaman düşmandan korkmazlar.”]

Hōca eydür: “Akiki bilesine götürmegi eyü fāl bilürler ve hem mübarek ve sūd-menddür. Zirā, Peyğamberden -‘aleyhil’s-selām- ‘akik bābında eḥādīs vārid olmuş durur. Cemî’isi mücerreb durur ve eger ‘akik kankı nev’den olursa olsun, alalar, dögeler, diş diblerine dürteler, diş ağardur ve hafarını giderür ve kanı men’ ider.” (TM 163-73b/1-5) [Hoca der ki: “Akik taşını yanına taşımayı iyi bir uğur sayarlar hem mübarek hem de faydalıdır. Zira Peygamber’den (sallallahu aleyhi ve sellem) akik hakkında hadisler varit olmuştur. Hepsî

denenmiştir. Eğer akik taşı hangi türden olursa olsun alıp döveller, diş diplerine süreler; dişi beyazlatır, sarılığını giderir ve kanamayı önler.”]

elmās “Bütün taşları delip kesebilen saydam bir taş, elmas” < Ar. *al-mās* < EYun. *ağamas* (Tietze, 2002: 712), < Ar. *almās* (Stein, 1977: 95). “Mücevher olarak kullanılan saydam, değerli taş” (TS, 1983: 368).

Eski Uygur Türkçesinde *vašir* < Skt. *vajra* “elmas” (Wilkens, 2021: 841), *v(a)žir* < Skt. *vajra* “elmas” (Wilkens, 2021: 842), *vižir* < Skt. *vajra* “elmas” (Wilkens, 2021: 848) kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Elmas, üzerinde taşıyan kişiye toplum içinde saygınlık ve yücelik kazandırır. Baras, cüzzam, sara (epilepsi) ve malihulya (melankoli) gibi müzmin hastalıkları uzaklaştırıcı etkisi olduğuna inanılır (Kutlar, 2003: 125). Ayrıca idrar yolları ve böbreklerde oluşan kum ve taş rahatsızlıklarının tedavisinde faydalı olduğu aktarılmıştır (Murad, 2024b: 304). Özellikle mesanesinde kum bulunan kişilerin elması üzerinde taşımaları hâlinde bu rahatsızlıktan kurtulabilecekleri belirtilmiştir (Kutlar, 2003: 125).

Arestatālīs eydür: “Kimün ki, *kaşuğında taş ola, hiç vech-ile gitmeye, bir habbe elmāsı bakır veyā gümüş mül-cū başına berkideler, sidik yolundan kaşuğındağı taşa irişdüreler, taşı pāre pāre ider, bevl-ile indürür, ‘illeti def’ ider, mücerreb ve şahīhdür ve eger elmāsı yudalar, egerçi güççük ola, bağırsaqların deler, pāre pāre ider, fi’l-hāl öldürür. Bu dağı mücerreb ve şahīhdür.*” (TM 146-61b/3-9) [Aristoteles der ki: “Kimin ki sidik yolunda taş olsa ve hiçbir şekilde gitmezse bir tanecik elması bakır veya gümüş bir milin başına sıkıca yerleştirip sidik yolundan taşa ulaşırsalar taşı parça parça eder idrarla düşürür ve hastalığı defeder. Bu denenmiş ve doğrudur. Eğer elması yutarsa küçük bile olsa bağırsaklarını deler, parça parça eder ve anında öldürür. Bu da denenmiş ve doğrudur.”]

Hakīm Rūsiṭīn taşlar-ıçun düzülmiş kitābında eydür: “**Elmās** şancıya ve ma‘de fesādına be-ğāyet nāfi‘dür, kaçan kim üzerine aşalar.” (TM 146-61b/9-11) [Hâkim Rūsîti, taşlar için yazılmış kitabında der ki: “Elmas, sancıya ve mide bozukluğuna son derece faydalıdır, ne zaman ki üzerine asalar/takalar.”]

Kitāb-ı şahāric‘de eydür: “Avrat oğlan toğurduğı hâlde eger **elmāsı** ol oğlanuñ boynına aşalar veyā kolına bağlayalar hergiz ol oğlana uçuk ve korku ‘arız olmaya. Kaçan kim dāyimī bilesinde ola.” (TM 146-61b/11-13, 62a/1) [Kitāb-ı Sahāric‘de der ki: “Kadın çocuk doğurduğı anda eğer elması o çocuğun boynuna asarlar veya koluna bağlarsa hiçbir zaman o çocuğa uçuk ve korku gelmez. Ne zaman ki daima yanında bulunur.”]

Hōca eydür: “*Hindīler eydürler*: “**Elmāsı** bile götürenlere şā‘ika inmez ve ağızda çok dutanuñ dişleri uvanur ve eger sahk idüp diş otlarıyla diş dürteler, kirin ve pasın giderür, dişi ağardur ve eger merhemlere katup gevde üzerine koyalar, kodukları yiri cirāhat ider, yandurur.” (TM 146, 147-62a/1-4) [Hoca der ki: “Hintliler derler ki: ‘Elması yanında taşıyanlara yıldırım düşmez ve ağızda çok tutanın dişleri parçalanır. Eğer ezip diş otlarıyla diş sürerlerse kirini ve pasını giderir, dişi beyazlatır. Eğer merhemlere katıp vücut üzerine koyarlarsa koydukları yeri yara yapar, yakar.’]

incü “İnci” < ET. *yinçü* (EDPT, 1972: 944-945; Tietze, 2009: 397; Eren, 1999: 190-191). “İstiridye gibi kimi kavkılı deniz hayvanlarının içerisinde oluşan, değerli, küçük, sert, sedef renginde süs tanesi” (TS, 1983: 581).

inci, Eski Uygur Türkçesinde Skt. *saptaratna* “yedi değerli taş” arasında yer almaktadır (Tokyürek, 2019: 504) ve *monçuk* “boncuk, inci, mücevher (Wilkens, 2021: 478), *tana* “inci” (Wilkens, 2021: 669), *yinçü* < Çin. *zhen zhu* “inci” (Wilkens, 2021: 904) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Karahanlı ve Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerde ise *cinçü* “inci” (DLT 26/12), *yinçü* “inci” (DLT 26/12, KB 4427, 5640, ME 86/8, NF 57/1, KE 76v21), *yünçü* “inci” (KB 2935), *güher* “mücevher, inci” < Far. (NF 216/10), *gevher* < Far. “gevher, mücevher, inci” (KE 76v21) ve *kıraç* “inci, ziynet eşyası” (MM 192/1) biçimleri mevcuttur.

inci için Farsçada *incû*, *mürvârid* (Devellioğlu, 2007: 436, 736), Arapçada ise *dür*, *dürr*, *lü'lü*, kelimeleri kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2007: 194, 555).

İncinin en yaygın faydalarından biri göz hastalıklarına karşı şifa vermesidir. Kederli hafifletip kalbe ferahlık sağladığı için müferrihlerde inci tozuna yer verilmiştir (Murad, 2024b: 299). Macunla karıştırılarak yenildiğinde ya da suda bekletilip elde edilen suyu içildiğinde sevdadan kaynaklanan çarpıntıyı, korkuyu, melankoliyi ve iktidarsızlığı giderir; mide ve kalbi güçlendirir, kanı temizler, gönlü rahatlatarak iç sıkıntısını hafifletir (Toprak, 2017: 7). Kalbi ferahlatıcı etkisinin yanı sıra yüz güzelliğini artırır ve kalp kanını temizler. Göze sürme şeklinde uygulandığında ise göz sinirlerini kuvvetlendirir (Kırbyık, 2007: 65). Ayrıca görüşü keskinleştirmek, göze parlaklık kazandırmak ve gözleri kuvvetlendirmek için sürme yapımında da kullanılır. Bu uygulamanın etkisini artırmak amacıyla deliksiz incilerin dövülüp toz hâline getirilerek sürmeye katıldığı tıp kitaplarından anlaşılmaktadır (Yeşilbağ, 2019: 698). Gül suyuyla karıştırılıp buruna çekildiğinde baş ağrılarını hafifletir; bunun yanında çiçek hastalığı ve diş ağrılarına karşı da fayda sağlar (Bakır, 2000: 110).

Muhammed ibni Zekeriyâ eydür: “İncü bârid ve yabisdür.” Ve ba'zılar eydürler. “Mu'tedildür, yübüsete meyl ider. Gözdegi sinirleri berkidür ve nürünü arturur, cila virür ve şihhatın saklar ve gözden zulmeti ve beyâzi ve karhayı ve züfreyi ve dem'ayı def' ider. Kaçan kim, münâsib otlar-ıla göze koyalar veyâ münâsib şular-ıla ezeler, göze çekeler. Huşûsâ kim, incü böyük ve nürlü ve eski ve hem-vâr ola, muzarres olmaya ve hem kum ve toprak arasında güneşde çok yatmış olmaya.” (TM 97, 98-25a/4-10) [Muhammed ibni Zekeriyâ şöyle demiştir: “İnci soğuk ve kurudur.” Bazıları ise şöyle der: “İnci mutedildir (uyumludur), kuruluğa meyillidir. Gözdeki sinirleri güçlendirir, gözün nurunu artırır, parlaklık verir ve sağlığını korur. Gözdeki karanlığı, beyaz lekeyi, yarayı, göze inen perdeyi ve yaşarmayı giderir. Uygun otlarla karıştırılıp göze konulduğunda veya uygun sularla ezilip göze çekildiğinde faydalıdır. Özellikle büyük, parlak, eski ve düz (hem-vâr) olan inciler tercih edilmelidir; muzarres olmamalı (üzerine başka nesnelere yapışmış ve dış dış olmuş bir inci çeşidi) ve kum ile toprak arasında güneşte uzun süre kalmamış olmalıdır.”]

İshâk ibni İmrân eydür: “İncüyi ma'cünlarda yimek ve şuya birağup şuyın içmek sevdâdan olan hafakâni ve mâlî-hülyâyı ve havfi ve ceza'ı ve feza'ı ve innînligi giderür, ma'deyi ve yüregi kuvvetlendirür kanların şâfî ider ve hem yürege ferah virür, guşşayı ve melâleti mahv ider ve rahmi hıldan arıdur, oğlana kalmağa müheyyâ ider.” (TM 98-25a/10-13, 25b/1-2) [İshâk ibni İmrân şöyle demiştir: “İnciyi macunlarla birlikte yemek veya suya bırakıp suyunu içmek sevdadan kaynaklanan çarpıntıyı, melankoliyi, korkuyu, ürkekliği, paniği ve sinirliliği giderir. Mideyi ve kalbi güçlendirir, kanı temizler ve kalbe ferahlık verir. Üzüntüyü ve sıkıntıyı ortadan kaldırır, rahmi zararlı maddelerden arındırır ve çocuk sahibi olmaya hazır hâle getirir.”]

Nite-kim İbni Züher eydür: “İncüyi dâyimâ ağızda dutmak yürege kuvvet virür ve bu 'amdur, cemî'i mizâca muvâfık ve münâsibdür.” (TM 98-25b/2-3) [Nitekim İbni Züher şöyle demiştir: “İnciyi sürekli ağızda tutmak kalbe kuvvet verir. Bu uygulama, her mizaca uygun ve faydalıdır.”]

Areştāālīs eydür: “İncüyi başda ve boyunda ve kulakda götürenlere cüzām ‘illeti vāki’ olmaz ve eger cüzāmlık vāki’ olduğundan şonra götüreler ve götürmegine müdāvemem ideler, ‘illeti arturamaz ve gāh olur kim, tedric-ile ‘illeti def’ ider. Kaçan kim, dāyimī götürmegine ve ma’cūnna müdāvemem ideler ve şuyundan ayruķ şu içmeyeler.” Ve hem eydür: “Eger incüyi hall ideler, şöyle kim, mā’-ı recrāc ola ve ol maḥlūl incüden baraşa ḥilā ideler, evvelgi ḥilā-y-ılan baraşı giderür ve eger gözün ḥamarınun intişārından şudā’ vāki’ olmuş ola, maḥlūl dürr-ile sa’ūt ideler, şudā’ı giderür.” (TM 98-25b/3-11) [Aristoteles şöyle demiştir: “İnciyi başta, boyunda ve kulakta taşıyanlara cüzam hastalığı isabet etmez. Eğer cüzam hastalığı ortaya çıktıktan sonra taşımaya başlarlar ve taşımaya devam ederlerse hastalık ilerlemez ve zamanla tedricen ortadan kalkabilir. İnciyi sürekli taşıyanlar ve macununu kullananlar, onun suyundan başka su içmemelidir.” Ayrıca şöyle demiştir: “Eğer inciyi çözüdüreler şöyle ki civa suyuyla çözüdürlmüş ola ve bu çözünmüş inciden baras lekelerine sürülürse önceki baras lekelerini de iyileştirir. Eğer göz damarlarının genişlemesinden dolayı baş ağrısı oluşmuşsa ve çözünmüş inci başa sürülürse baş ağrısını giderir.”]

İbni Māse eydür: “İncü kanı tutar, ḥuşūşā bağırdan gelen kan ola. Kaçan kim, iki dirhem in muvāfiķ otlar-ıla isti’māl ideler ve hem sūnūni dişi ağardur ve eger saḥķ idüp şıgırūn şayağıyla aġu içene içüreler, fāyidesi geregince zāhir olur.” (TM 98-25b/11-13, 26a/1-2) [İbni Māse şöyle demiştir: “İnci kanı durdurur, özellikle ciğerden gelen kanı. İki dirhem miktarındaki inci, uygun otlarla birlikte kullanıldığında faydalıdır. Ayrıca dişleri beyazlatır. Eğer dövülüp/ezilip sığırın sade yağıyla zehir içene içirilirse faydası hemen görülür.”]

kehrübā “Kehribar” < Far. *kāhrubā*, *kahrubā* “yellow amber” (< *kāh*, *kah* “saman”, *rubā* “kapan, çeken”) - Tür. *kehribar* (> *kehlibar*) biçiminin sonundaki *r* ünsüzü sonradan türemiştir (Eren, 1999: 226-227; Nişanyan, 2002: 231), *kehribar* “Süs eşyası yapımında kullanılan, açık sarıdan kıvıla kadar türlü renklerde, yarı saydam, kolay kırılır ve bir yere hızlıca sürtüldüğünde hafif cisimleri kendine çeken, taşillaşmış reçine, samankapan” (TS, 1983: 678).

Eski Uygur Türkçesinde *hupık* < Çin. *hu po* “kehribar, kehribar taşı” (Wilkens, 2021: 283) olarak karşımıza çıkmaktadır.

kāh-rübā, *keh-rübā* Farsça kökenli birleşik bir isim olup “saman kapan, saman kapıcı” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2007: 482).

Kehribar mide hastalıkları, verem ve ateş yanıklarına karşı faydalı görülmüş; kalbe güç ve ferahlık verdiği ifade edilmiştir. Üzerinde taşındığında burun kanamasını durdurduğu, hamile kadınların bebeklerini koruduğu ve sarılığa karşı etkili olduğu aktarılır (Canım, 2016: 556-557). Sarılık hastalarının boyunlarına kehribar kolye taktıklarında bu rahatsızlıktan kurtulacaklarına inanılmıştır (Alan, 2023: 45-46). Ayrıca kehribarın stres üzerinde rahatlatıcı bir etkisi bulunduğu ve kanın pıhtılaşmasını engelleyici özellik taşıdığı belirtilmektedir (Ethem, 1990: 45).

İshāk ibni ‘İmrān eydür: “Kehrübā yābis ve bārid durur, eger buçuk mişkālīni saḥķ idüp şovuk şu-y-ıla içseler, göğüslerdegi ḥamarūn kesilmeginden münba’is olan kanı ḥabs ider ve hem bedenden çıkan kanı ne yirden kim olursa olsun, cemī’sin ḥabs ider ve şafrādan ve ma’ide aġzınun vāsıtasıyla olan ḥafaķāna be-gāyet muvāfiķ ve münāsib durur ve ḥarına ve ma’ideye geregince nāfi’ durur, yürege kuvvet ve feraḥ virür.” (TM 196-96a/7-13) [İshāk ibn-i İmrān der ki: “Kehribar kuru ve soğuk bir maddedir. Eğer yarım miskal kehribarı toz hâline getirip soğuk suyla içseler göğüsteki damarın kesilmesinden kaynaklanan kanamayı durdurur. Ayrıca vücuttan çıkan kanı, hangi yerden

olursa olsun tamamen durdurur. Safradan ve mide ağzının vasıtasıyla kaynaklanan çarpıntıya son derece uygun ve faydalıdır. Karın ve mide için de gerektiği gibi faydalıdır; kalbe kuvvet ve ferahlık verir.”]

Ebû Cürac eydür: “*Kan tutmağ-ıçun ve zür-ıçun -kim aña zaḥîr dirler hiç kehrübâdan yeg edviye görmedüm.*” (TM 196-96a/13, 96b/1) [Ebû Cürac der ki: “Kan durdurmak ve zor (ki buna dizanteri denir) için kehribardan daha iyi bir ilaç görmedim.”]

Râzî eydür: “*Hayz kanın bağlar ve bevāsîra ve kanlu ishâle be-gâyet muvâfîk durur, kaçan kim buçuḡ miskâlin şovuk şu-y-ıla içeler.*” (TM 196-96b/2-3) [Râzî der ki: “Adet kanını durdurur, basur ve kanlı ishale son derece uygundur. Ne zaman ki yarım miskal kehribarı soğuk suyla içilir.”]

Mâsercûya eydür: “*Eger bir miskâl kehrübâyı şaḡk idüp içseler, başdan ve göğüsden ma’ideye māddeyi inmegi men’ ider, indürtmez.*” (TM 196-96b/3-5) [Mâsercûya der ki: “Eğer bir miskal kehribarı toz hâline getirip içseler baştan ve göğüsten mideye madde inmesini engeller, indirmez.”]

Antîlûs-ı Âmidî eydür: “*Eger bir miskâl kehrübâyı bir miskâl maştakîyle içseler, ‘usr-ı bevli ve ma’ide ağrısın giderür.*” (TM 196-96b/5-7) [Antilus-ı Âmidî der ki: “Eğer bir miskal kehribarı bir miskal mastaki (reçine) ile içseler idrar zorluğunu ve mide ağrısını giderir.”]

Mâlikî eydür: “*Eger buçuḡ dirhem kehrübâyı saḡk ideler, gül şuyıyla içseler, kuşmaḡların men’ ider ve şınan ve yencilen a’zāya be-gâyet münāsib ve muvâfîkdur.*” (TM 196, 197-96b/7-9) [Mâlikî der ki: “Eğer yarım dirhem kehribarı toz hâline getirip gül suyuyla içseler kusmayı engeller. Kırılan ve incinen eklemler için son derece uygun ve faydalıdır.”]

Hûzî eydi: “*Eger kehrübâyı ru’âfi olanlara aşalar, kanı dijer.*” (TM 197-96b/9-10) [Hûzî der ki: “Eğer kehribarı burun kanaması olanlara kullanırlarsa kanı durdurur.”]

Tāvfurustumur eydi: “*Eger kehrübâyı yüklü ‘avratlara aşsalar, karınlarındagi oğlanların ḡıfz ider ve eger yaraḡan issiniḡ üzerine aşsalar, be-gâyet fāyide ider ve kehrübâyı saḡk ideler, od göyündürdüḡi yirlere dürteler, gereḡince fāyide ider.*” (TM 197-96b/10-13) [Tāvfurustumur der ki: “Eğer kehribarı hamile kadınlara asarlarsa/takarlarsa karınlarındaki çocuḡu korur. Eğer sarılık hastalığı olan kişinin üzerine koyarlarsa son derece fayda sağlar. Kehribarı toz hâline getirip ateşin yaktığı yerlere sürerlerse gerektiği gibi fayda sağlar.”]

la’l “Değişik renklerde değerli bir taş” < Ar. *la’l* (Nişanyan, 2002: 264). “Parlak kırmızı renkte, billurlaşmış, saydam bir alüminyum oksidi olan değerli bir taş” (TS, 1983: 783).

Eski Uygur Türkçesinde *lal* “lal (yakut taşı)” (Wilkens, 2021: 450) ve *nal* “lal (yakut taşı)” (Wilkens, 2021: 484) biçimlerinde kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde *la’l* < Ar. “kırmızı değerli bir taş” (KE 65v/9, 77r17) olarak geçmektedir.

“Kırmızı ve değerli bir süs taşı” olarak bilinen *lal* (Devellioğlu, 2007: 541), Arapçada *balhaş* adıyla da anılmaktadır (Kutlar, 2005a: 229).

Lal taşının insan sağlığı üzerinde çeşitli faydaları olduğuna inanılmıştır. Üzerinde ya da parmağında yüzük olarak taşıyan kişilerin kâbus görmediği ve uykularında ihtilam olmadığı aktarılır. Lalin ezilerek müferrihâtın içine katılıp tüketildiğinde kişiye sağlık ve ferahlık verdiği belirtilmiştir (Kutlar, 2003: 125). Ayrıca benzi sarı olan kişiler için faydalı olduğu, yüz rengini düzelttiği ifade edilmiştir (Kutlar, 2003: 124).

la'lüj fāyideleri: 'Akrēbī ve pīyāzī *la'li* ağızda çok tutunca şusuzluğu kandurur ve müferriḥ ma'cūnlara giricek feraḥu ve neşāṭı arturur, yürege kuvvet virür, ḡamı ve ḡuşşayı giderür, göz otlarına giricek göz nūrın arturur ve şinjirlerin berkidür ve şıḥḥatın şaklar. Fi'l-cümle lalüj fāyideleri yāḳūt fāyidelerine yakın durur, nitekim bahāları ve renkleri biri birine yakın dururlar (TM 137- 54b/10-13, 55a/1-2) [Lalin faydaları: Akrebî ve piyazî lali (Akrēbî ve piyazî bir lal çeşididir) ağızda uzun süre tutunca şusuzluğu giderir. Ferahlatıcı macunlara katıldığında ferahlık ve neşeyi artırır, kalbe kuvvet verir, gam ve kederi giderir. Göz otlarına katıldığında göz nurunu artırır, sinirleri güçlendirir ve sağlığı korur. Kısacası lalin faydaları yakut taşının faydalarına yakındır; nitekim değerleri ve renkleri de birbirine yakındır.]

lāciverd “Gök renginde değerli bir taş, lacivert taşı” < Far. *lācverd* (Nişanyan, 2002: 263), *laciverttaş* “İçinde düzgün bir biçimde dağılmış kükürt bulunan sodyumla alüminyum silikatın oluşturduğu değerli lacivert renkli taş” (TS, 1983: 780).

Eski Uygur Türkçesinde *ražav(a)rt ~ r(a)žav(a)rt* < Skt. *rājā-varta* “lacivert taşı, lazurit”, *ražvit* < Skt. *rājāvarta* “lacivert taşı” (Wilkens, 2021: 569), *vaiduri* << Skt. *vaidūrya* “beril, lacivert taşı, lazurit” (Wilkens, 2021: 837) biçimleri kullanılmıştır.

Arapça karşılığı *lāceverd*, Farsça karşılığı ise *lājverddir*. “Koyu mavi renkte değerli bir süs taşı” olarak tanımlanmaktadır (Devellioğlu, 2007: 539).

Lacivert taşının, üzerinde bulunduran kişiyi sevda hastalığından kurtardığı ve toplum içinde sevimli, değerli kıldığı aktarılır (Kutlar, 2003: 126). Aynı zamanda kalbi güçlendirdiği, sevdayı giderdiği ve kişiyi iç huzuru verdiği kabul edilmektedir. Çocukların boyunlarına asıldığında ise daha sakin, korkusuz ve huzurlu uyumalarına yadrimcı olduğuna inanılmıştır (Yeşilbağ, 2019: 700).

Fāyidesi ol durur kim, gözdegi ruṭūbeti ve yaşı giderür ve nūrın arturur ve kirpük kılların bitürür ve gözün yaramaz ve fāsīd olmuş ḥāllerini šalāḥa dönderür. Kaçan kim eyü saḥḥ ideler, göze tuz gibi ekeler veyā sürme bigi çekeler ve lāciverdi eyü yudukdan şoḡra içeler, sevdāya ve kana karışmış ḡālīz ḥılḥları ve yaramaz keymūsları ishāl ider ve sevdādan olan mālī-ḥūlyāyı ve rebūyı giderür. Ve eger yunmamışdan dört kereme miḳdārı içeler, ishāl ider ve hem kuşdurur ve eger gül şarābıyla dört kīrāt lāciverdi nimgerm şu-y-ıla içeler, rib' ısıtmasına geregince fāyide ider. Zīrā kim, sevdāyı i'tidāl-ile def' ider ve eger lāciverdi bal suyuyla içeler, baḡır ağrısına fāyide ider ve hem ḥayz kanın i'tidāl-ile arı ider ve eger sirke-y-ile saḥḥ idüp abrasuḡ baraşına yaḳu ideler, fāyidesi tīz zāhir olur ve eger ḥālīş lāciverdi oḡlancuklara aşalar, hiç korkmayalar ve eger lāciverdi münāsib yağlar-ıla saḥḥ ideler, şaça dürteler, şacı gökçek ve müca'ad ider ve lāciverd kaşuk ağrısını ve böḡür ağrısını giderür. Kaçan kim münāsib nesnelere-ile isti'māl ideler ve hem yaḳusı sigili ḳal' ider (TM 177, 178- 83b/7-13, 84a/1-9) [Faydası odur ki gözdeki rutubeti (nemi) ve yaşı giderir, gözün nurunu (ışığını/parlaklığını) artırır, kirpik kıllarını uzatır ve gözün kötü ve bozulmuş hallerini düzeltir. Ne zaman ki iyice toz hâline getirip göze tuz gibi serperler veya sürme gibi çekerler. Ayrıca laciverdi iyice yıkadıktan sonra içerlerse sevdaya (kara safraya) ve kana karışmış yoğun kötü sıvıları ve zararlı maddeleri ishal yoluyla dışarı atar. Sevda kaynaklı malihulya (melankoli) ve rebû (nefes darlığı) gibi durumları giderir. Eğer yıkanmamış lacivert dört kereme miktarı kadar içilirse ishal yapar ve kusmayı sağlar. Eğer gül şarabıyla dört kırat laciverdi ılık suyla içerlerse rib' (üç günde bir tutan bir sıtma türü) sıtmasına karşı fayda sağlar. Zira sevdayı dengeli bir şekilde giderir. Eğer laciverdi bal suyuyla içerlerse karaciğer ağrısına fayda sağlar ve âdet kanını dengeli bir şekilde temizler. Eğer sirkeyle toz hâline

getirip abraşın (baras denilen leke hastalığına tutulan kişi) barasına (vücutta meydana gelen leke hastalığı) yakı ederlerse faydası hemen görülür. Eğer saf laciverdi çocuklara asarlarsa/takarlarsa hiç korkmazlar. Eğer laciverdi uygun yağlarla toz hâline getirip saça sürerlerse saç güzel ve kıvrıkcık yapar. Lacivert, kasık ağrısını ve böğür ağrısını giderir. Ne zaman ki uygun nesnelere kullanılır ve hem yakısı (yakı olarak kullanımı) da siğili yok eder.]

mercân “Mercan taşı, kıymetli bir taş” < Ar. *mercân* (Nişanyan, 2002: 290). “Tropik ve ılık denizlerde yaşayan, geniş resifler oluşturan, mercanlar sınıfının örneği olan kırmızı kalker iskeletli hayvan ve bu hayvanın iskeletinden elde edilen süs eşyaları yapımında kullanılan madde” (TS, 1983: 823).

Eski Uygur Türkçesinde *aşvagarb* “mercân” (Wilkens, 2021: 78), *musiragarb* “bir mücevher, mercân” (Wilkens, 2021: 482), *sita* “mercân” (Wilkens, 2021: 611) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Arapçada *mercân* “mercân” olarak kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2007: 619).

Mercan, sara hastalarının boyunlarına muska gibi asıldığında hastalığı giderir. Vücutta taşındığında nikris (gut) rahatsızlığına iyi gelir. Müferrihâtın içine katılıp tüketildiğinde kanı saflaştırır, dövülerek sürmeye karıştırılıp göze çekildiğinde ise göz sinirlerini kuvvetlendirir ve görme parlaklığını artırır (Kutlar, 2005b: 66).

Râzî Kitâb-ı havâşş'ında Sikender'den nakl idüp eydür kim; “Eger mercânı uçuk tutan oğlancukların boynuna aşılar geregince fâyide ider ve eger nikrîsi olan ayağına aşıa ‘illeti eksildür ve mercânı bile götürenler dîvden ve perîden ve ervâh-ı habîse şerrinden ve yavuz gözlerden emin olurlar.” (TM 183-88a/9-13) [Râzî, Kitâb-ı Havâşş'ında İskender'den naklederek der ki: “Eğer mercanı, uçuk (havale) tutan çocukların boynuna asarlarsa/takarlarsa gerektiği gibi fayda sağlar. Eğer nikris (gut) hastalığı olan kişi ayağına asarsa hastalığı hafifler. Mercanı yanında taşıyanlar ise devden, periden, kötü ruhların şerrinden ve kem gözlerden emin olurlar.”]

İmrân eydür: “Eger döğülmiş ve sahk olmuş mercânı dişe dürteler, dişün hafarın ve kirin ve pasın giderür ve dişleri ağardur ve etlerin berk ider.” (TM 184-88b/1-2) [İmrân der ki: “Eğer dövülmüş ve toz hâline getirilmiş mercanı dişe sürerlerse dişin sarılığını, kirini ve pasını giderir, dişleri beyazlatır ve diş etlerini güçlendirir.”]

Ahmed ibni Ebi Hâlid Câlînôs'dan nakl idüp eydür: “Eger mercânı şan‘at-ıla yanduralar ve ol yanmışun üç dengine bir buçuk deng şamg-ı ‘arabî katarlar, sahk ideler, yumurda ağıyla yoğuralar, şovuk şu-y-ıla içüreler, bağırdan olan kanlı işhâli kim aña zûsentâriyâ dirler def‘ ider ve hem kan tükürmegine çok fâyide ider ve mercânun harkı şöyle durur kim; mercânı yeñi çölmege koyarlar, ağzın sıvarlar, geregince ıssı tennürda bir gice korlar, irtesi çıkarurlar, sahk iderler, yine bir ayruk yeñi çölmege koyarlar, ağzın sıvarlar, bir gice ıssı tennürda korlar, irtesi çıkarurlar, işe sürerler ve ba‘ızlar bir kerre tennûra koyarlar, işe sürerler.” (TM 184-88b/3-11) [Ahmed ibn-i Ebî Hâlid, Câlînûs'tan naklederek der ki: “Eğer mercanı özenle yakarlar ve bu yakılmış mercanın üç dengine bir buçuk deng Arap zamkı katıp toz hâline getirirler, yumurta akıyla yoğurup soğuk suyla içirirlerse bağırdan olan kanlı ishali (ki buna dizanteri denir) giderir. Ayrıca kan tükürmeye de çok fayda sağlar. Mercanın yakılması şöyle olur: Mercanı yeni bir çömleğe koyup ağzını sıvarlar, gerektiği gibi sıcak bir fırında bir gece bekletirler, ertesi gün çıkarıp toz hâline getirirler. Sonra tekrar yeni bir çömleğe koyup ağzını sıvarlar, bir gece sıcak fırında bekletirler, ertesi gün çıkarıp kullanırlar. Bazıları ise bir kez fırına koyup kullanırlar.”]

İbni Māse eydür: “Eger hark olmuş mercānı geregince saħk ideler, ebrişim elekden geçüreler, sürme bigi mīlcū-y-ıla göze çekeler, gözdegi beyāzı ve artuķ et kim aña zafra dirler ve ağrıyı ve tonuķluđı ve besreyi ve yaşı ve kiri giderür, göze cilā virür ve nūrın arturur ve eger bu hark olmuş mercānı cirāhata ekseler, artuķ eti giderür, cirāhatı et-ile taldurur.” (TM 184-88b/11-13, 89a/1-3) [İbni Māse der ki: “Eđer yakılmış mercanı gerektiği gibi toz hāline getirip ipek elekten geçirirler, sürme gibi bir çubukla göze çekerler, gözdeki beyazlığı, fazla eti (ki buna zafra denir), ağrıyı, bulanıklığı, küçük sivilceyi yaşı ve kiri giderir, göze parlaklık verir ve nurunu artırır. Eđer bu yakılmış mercanı yaralara serperlerse fazla eti giderir ve yarayı etle doldurur.”]

Şeyh eydür: “Mercān yürege kuvvet ve feraħ virür, hařaķāna geregince eyi durur ve gözün ruşubet-i ğarībesin kurudur ve nūrın arturur ve tamarların berk ve muħkem ider ve fesāddan řaķlar.” (TM 184-89a/3-5) [Şeyh der ki: “Mercan, kalbe kuvvet ve ferahlık verir, çarpıntıya karşı gerektiği gibi faydalıdır. Gözün garip nemini kurutur, nurunu artırır, damarları güçlendirir ve bozulmaktan korur.”]

Mālikī eydür. “Eger mercānı balasān yağıyla ezeler şağır olan kulağa koyalar, çok fāyide ider.” (TM 184-89a/6-7) [Mālikī der ki: “Eğer mercanı pelesenk yağıyla ezerek şağır olan kulağa koyarlarsa çok fayda şağlar.”]

pīrūze “Deđerli bir süs taşı, firuze” < Ar. *fīrūze/feyrūzec* ~ Far. *pīrūze* (Nişanyan, 2002: 147), < Far. *fīrūza* (Tietze, 2009: 69), *fīrūze* “Küpe ve yüzük taşı gibi bezek işlerinde kullanılan mavi renkli, saydam olmayan, hidratlı dođal alüminyum ve fosfattan oluřan deđerli bir mineral” (TS, 1983: 411).

Eski Uygur Türkçesinde *čac* “firuze, turkuaz” (bk. Mo. *čas*; krş. Çin. *che qu*; sedef) (Wilkens, 2021: 215) biçiminde kullanılmıştır. *pīrūze*, *pīrūzec*, *fīrūzec*, *hacerü'l galebe*, *hacerü'l-cāh* gibi çeşitli isimlerle de ifade edilmektedir (Özgeriş, 2016: 317).

Arapça *fīrūze* “Nişabur’da çıkarılan açık mavi renkli ve değerli bir yüzük taşı” anlamına gelmektedir. Farsça *pīrūze* kelimesinden alınmıştır (Develliođlu, 2007: 269).

Firuze, uğurlu ve mübarek taşlar arasında yer alır. Üzerinde taşıyan kişinin Allah’ın yardımıyla düşmanlarına karşı üstünlük sağlayacağı, korkusuz olacağı ve rüyalarında kâbus görmeyeceği rivayet edilmektedir. Ayrıca hem yöneticiler hem de halk nezdinde saygınlık kazandırdığına inanılır. Bu taşa sık sık bakmanın ömrü uzattığı, malı artırdığı ve göz nurunu güçlendirdiği söylenmektedir. Firuze, sürme olarak veya göz ilacına katılarak uygulandığında ise göz rahatsızlıklarını iyileştirir (Kutlar, 2003: 124-126; Kırbıyık, 2007: 64).

kim ki pīrūze dāyimī baķmađı ādet idinse gözünün nūri artar ve eger saħk idüp göz otlarına ķatarlarısı gözlerinin nūri artar (TM 160-71a/10-12) [Kim ki firuze taşına sürekli bakmayı alışkanlık hāline getirirse gözünün nuru (ışığı/parlaklığı) artar. Eđer onu toz hāline getirip göz otlarına katarlarsa gözlerinin nuru artar.”]

yāķūt “Yakut” < Ar. *yāķūt* = EYun. (*h*)*yākinthos* (Nişanyan, 2002: 476). “Pembe ya da erguvan tonları ile karışık koyu kırmızı renkte, saydam bir korindon türü olan deđerli taş” (TS, 1983: 1270).

yāķūt Eski Uygur Türkçesinde *kızıl yinçü* “yakut” (Wilkens, 2021: 377), *indranil* < Skt. *indranīla* “safir, yakut, zümrüt” (Wilkens, 2021: 307), *lal* “lal (yakut taşı)” (Wilkens, 2021: 450), *mahanil* < Skt. *mahānīla* “gök yakut, safir” (Wilkens, 2021: 461), *nal* “lal (yakut taşı)” (Wilkens, 2021: 484) biçimlerinde kullanılmıştır. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde ise *yāķūt* < Ar. “yakut” (KB 4395, 5142), *yāķūt* < Ar. “yakut” (NF 62/5, 272/12, KE 148v19, 149v21) olarak geçmektedir.

yakut, Farsçada *bâkîde*, *bâkend*, *pâkend* (Devellioğlu, 2007: 68, 852), Arapçada ise *vevâkit* “yakutlar” (Devellioğlu, 2007: 1161) kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Yakut taşının özellikle nar kırmızısı rengindeki türü makbuldür. Eski tıp kaynaklarında veba (taun), kalp rahatsızlıkları ve vesveseye iyi geldiği belirtilmektedir (Özgeriş, 2016: 309). Dövülüp karanfil ile birlikte tüketildiğinde kalp çarpıntısını giderdiği, ağza konulduğunda tükürüğü azalttığı, emildiğinde vücut hararetini düşürdüğü ve boğaza asıldığında vesveseye iyi geldiği aktarılmaktadır. Ayrıca kış mevsiminde suya atıldığında suyun donmasını engellediğine dair inanışlar da mevcuttur (Bakır, 2000: 53-54; Kırbıyık, 2007: 72; Kemikli, 2007: 34).

Hakîmler eydürler: “Kızıl yâkûtu yüzük kaşında veyâ hamâyilda götürenlere vebâ ve tâ’ün illeti vâkî’ olmaz, şâ’ikadan emîn olurlar, gözlerde ve gönüllerde ‘azîz ve şîrîn gözüdürler, huşûşâ behremânî veya remmânî yâkût ola.” (TM 113, 114-37b/2-5) [Hekimler şöyle demiştir: “Kızıl yakut taşı yüzük kaşında veya hamayıda (muska) taşıyanlara veba ve taun (salgın hastalık) isabet etmez, yıldırım düşmeyeceğinden emin olurlar. Gözlerde ve gönüllerde değerli ve tatlı görünürler, özellikle behremânî veya remmânî yakut olursa.”]

Şerîf Cevherî eydür: “Hindîlerden işitdim, yâkûtu bile götürenlerin ferahı ve kuvveti artar, hattâ yay çekenler bilelerinde yâkût bulunduğu vaktin yayı artık çekerler, bilelerinde yâkût bulunmadığı vaktin. Lâkin şartı ol durur, dirler kim, götürenler bu fâyideye muştali’ olmayalar ve bu hâşşasını bilmeyüp götüreler.” (TM 114-37b/6-10) [Şerîf Cevherî şöyle demiştir: “Hintlilerden işittim, yakut taşıyanların neşesi ve kuvveti artar, hatta yay çekenler yanlarında yakut bulunduğu zaman yayı, yanlarında yakut bulunmadığı zamankinden daha fazla çekerler. Ancak şart şudur ki taşıyanlar bu faydayı bilerek taşımamalı ve bu özelliğinden habersiz olmalıdır.”]

Ve hem Hindîler eydürler: “Kızıl yâkûtu ağızda tutmak yüregi ferahlandırur ve hem kavî ider ve guşşayı ve melâleti hâırdan giderür ve şuşalığı kandurur, huşûşâ behremânî veyâ remmânî yâkût ola.” (TM 114-37b/10-12) [Hintliler de şöyle demiştir: “Kızıl yakut taşı ağızda tutmak kalbi ferahlatır ve güçlendirir, üzüntü ve sıkıntıyı giderir, susuzluğu giderir, özellikle behremânî veya remmânî yakut olursa.”]

Höca eydür: “Kaçan kim yâkût müferrih ma’cünlara girse, yürece gereğince fâyide ider, harâretin ve neşâın ve kuvvetin arturur, kanı ol hadd-ile şâfî ve pâk ider ve uyuşmuşın giderür.” *Ve dahı mübâlağa idüp dirler kim, “Eger kızıl behremânî veya remmânî yâkûtu ölüye bağlasalar, kanı geç şogulur ve hem ağular mazarratın yürekden def’ ider ve eger göz otlarına girse, nürin arturur ve tamarların berk ider ve şihhatın şaklar.”* (TM 114-37b/13, 38a/1-5) [Hoca şöyle demiştir: “Yakut, ferahlatıcı macunlara katıldığında kalbe gereken faydayı sağlar, sıcaklığı, neşeyi ve kuvveti artırır, kanı temizler ve uyuşukluğu giderir.” Hatta abartarak derler ki, “Eğer kızıl behremânî veya remmânî yakut ölüye bağlansa kanı geç pıhtılaşır ve zehirlerin zararını yürekten uzaklaştırır. Eğer göz otlarına katılırsa gözün nurunu artırır, damarları güçlendirir ve sağlığını korur.”]

Şemse’-d-dîn-i Belhî eydür: “Yâkûtu bakmak ve içinden eşribe içmek ve ta’am yimek yürece kuvvet ve ferah bağışlar, göz nürin arturur” (TM 114-38a/5-7) [Şemseddin-i Belhî şöyle demiştir: “Yakut taşına bakmak ve onun içinden içecek içmek veya yemek yemek kalbe kuvvet ve neşe verir, gözün nurunu artırır.”]

Cemālī Feraḥ-nāme'sinde eydür: “Yakūta çok bakanuñ dāyimī yüzi kızıl olur ve egerçi altun gibi yüzünde şaruluk düşmiş ola.” (TM 114-38a/11-13) [Cemālī, Feraḥ-nāme'sinde şöyle demiştir: “Yakut taşına çok bakanın yüzü daima kızarıklar olur, hatta yüzünde altın gibi sarılık olsa bile.”]

Şemse'd-dīn-i Belhī eydür: “Her kimse kim şaru yakūtdan yüzük düze ve ol yüzüğü dāyimī barmağında götüre, yarağan illetinden emīn olur ve istiskāyı giderür.” (TM 115-38b/1-2) [Şemse'd-dīn-i Belhī şöyle demiştir: “Her kim sarı yakut taşından yüzük yapar ve bu yüzüğü sürekli parmağında taşırta yarağan (sarılık) hastalığından emīn olur ve istiskayı (su toplanması) giderir.”]

Tīgāşī eydür: “Şaru yakūtu bilesinde götürenler ihtilām az olur veyā hud hīç olmaz ve eger şaru yakūtu şuda geregince ovalar ve ol şuyı ağı içenlere içüreler ağı anlara kār-ger olmaya ve nīlī yakūtu bile götürenlere eyü düşler gözükür ve hem ta 'bīri tiz zāhir olur.” (TM 115-38b/3-6) [Tīgāşī şöyle demiştir: “Sarı yakut taşıyanların ihtilamı (rüyalanma) az olur veya hiç olmaz. Eğer sarı yakut şuda gerektiği kadar ovalanı ve bu su zehir içenlere içirilirse zehir onlara etki etmez. Nīlī yakut (çivit renginde bir yakut çeşidi) taşıyanlara ise güzel rüyalar görünür ve rüya tabirleri çabuk ortaya çıkar.”]

Belhi eydür: “Cemī'i yakūtlar eyüdür, bilesinde götürenlere berk ve şā 'ika inmez, yürege kuvvet virürler ve neşātn artururlar.” (TM 115-38b/6-8) [Belhī şöyle demiştir: “Bütün yakutlar iyidir, taşıyanlara sağlamlık verir ve yıldırım inmez, kalbe kuvvet verir ve neşeyi artırır.”]

yeşm “Yeşim taşı” < Far. *yeşm* (Nişanyan, 2002: 481), *yeşim* “Açık yeşil ve pembe renkli, kolay işlenen, değerli bir taş” (TS, 1983: 1308).

Eski Uygur Türkçesinde *gük* ~ *guk* < Çin. *yu* “yeşim, nefrit” (Wilkens, 2021: 276), *kaş* “yeşim (taşı)” (Wilkens, 2021: 341), *lim* < Çin. *lin* “bir yeşim türü” (Wilkens, 2021: 454), *loo* < Çin. *lang* “bir yeşim türü” (Wilkens, 2021: 455) biçimleriyle kullanılmıştır. Dönem eserlerinde *cedde (taşı)*, *cada (taşı)*, *şedde (taşı)*, *yeşm*, *yada (taşı)*, *yede (taşı)* biçimlerinde tanıklanmıştır (Alan, 2023: 53).

Farsça *yeşm*, Arapça ise *yeşb* olarak adlandırılmaktadır (Devellioğlu, 2007: 1161). *yeşm* kelimesinin Farsçaya Türkçedeki “şimşek” anlamına gelen *yeşin* kelimesinden geçtiği öne sürülmektedir (Tanyu, 1987: 45-80; Kutlar, 2005b: 37-39).

Eski Türklerde yeşim taşının yağmurun yağmasını sağladığına inanılmış ve bu nedenle, diğer birçok değerli taş gibi tılsım amacıyla kullanıldığı görülmüştür (Murad, 2024a: 56). Bu taşı elinde bulunduran kişinin hava koşullarını istediği gibi yönlendirebileceği ve düşmanlarını mağlup ederek evrenin hâkimiyetini elde edebilecek güce sahip olacağı düşünülmüştür (Toprak, 2017: 6-7).

Cālīnōs eydür: “Kaçan kim, yaşıl yeşmi boynında aşsalar, öyken ağrısına ve ma 'de ağzının ağrısına geregince fāyide ider.” (TM 191-93a/5-6) [Cālīnūs der ki: “Ne zaman ki yeşil yeşim taşını boynuna takarlarsa akciğer ağrısına ve mide ağzının ağrısına gerektiği gibi fayda sağlar.”]

Tīgāşī ve Hōca ve gayr-ı himā eydürler: “Hālīş yeşmi yüzük kaşlarında veyā hamayıllarında veyā 'anberīnelerinde bile götürenlere şā 'ika inmez ve kūrşakları ağrımaz ve ihtilāmı az görürler ve gözlerde 'azīz ve şīrīn olurlar, lākīn şöyle aşmak gerekdür kim, yeşm taşı kūrşaklarının ağzına barābar olalar.” (TM 191-93a/11-13, 93b/1-2) [Tīgāşī, Hoca ve diğerleri derler ki: “Saf yeşim taşını yüzük kaşlarında, hamayıllarında (muska) veya amberliklerinde taşıyanlara yıldırım düşmez, mideleri ağrımaz ve ihtilam (rüyalanma) az

görülür. Ayrıca gözlerde değerli ve tatlı olurlar. Ancak şöyle asmak gerekir ki, yeşim taşı midelerinin ağzına denk gelsin.”]

zeberced “Yeşil ve şeffaf bir taş” < Ar. *zeberced* (Nişanyan, 2002: 487). “Sarı renkte ve cam parlaklığında, doğal demir ve magnezyum silikat, krizolit” (TS, 1983: 1343).

Harezmi Türkçesinde *zeberced* < Ar. “zümrütten daha açık yeşil olan ve zümrüt kadar değerli olmayan süs taşı” (NF 57-1), < Far. “zebercet, zümrüt cinsinden bir taş”, (KE 119r17) biçiminde kullanılmıştır.

zeberced, Arapça “zümrütten daha açık yeşil olan ve zümrüt kadar değeri olmayan bir süs taşı” (Devellioğlu, 2007: 1173) anlamına gelen bir isimdir.

Bu taş, cüzzam hastalığına iyi gelmesi ve gözleri güçlendirmesiyle tanınır (Alan, 2023: 54).

Gözi kavî ider ve nûrın arturur, kaçan kim bakmağı ‘âdet idineler veyâ münâsib göz otlarıyla göze çekeler ve eger meczûm zebercedüñ yonulmuşın dâyimî yimegi ‘âdet idine, cüzâmdan kırtulur. (TM 132-51a/13, 51b/1-3) [Gözü güçlü kılar ve nurunu artırır; eğer bakmayı alışkanlık edinirlerse veya uygun göz otlarını göze sürme olarak çekerlerse. Eğer cüzamlı biri yontulmuş zebercedi sürekli yemeyi alışkanlık edinirse cüzamdan kurtulur.]

zümürüd “Zümrüt” < Ar./Far. *zümürüd* (Nişanyan, 2002: 491), *zümürüt* “Doğal alüminyum ve berilyum silikatu; cam parlaklığında, yeşil renkte, saydam bir süs taşı” (TS, 1983: 1353).

zümürüt anlamında Eski Uygur Türkçesinde *indranil* < Skt. *indranîla* “safir, yakut, zümrüt” (Wilkins, 2021: 307), *m(a)hamani* ~ *mahamani* << Skt. *mahāmañi* “zümrüt” (Wilkins, 2021: 460), *markat* ~ *m(a)rk(a)t* < Skt. *marakata* “zümrüt” (Wilkins, 2021: 470) kelimeleri kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde ise *zümürred* < Ar. “zümrüt” (NF 37/16, 308-16) biçiminde ifade edilmiştir. Arapçada *zümürüd* “zümrüt” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2007: 1195).

Zümrüt ile ilgili inanışlara göre, bu taşı üzerinde taşıyan kişiler göz ağrılarından korunur ve bakanların gözlerine parlaklık verir. Sara ve melankoliye iyi geldiğine inanılmaktadır. Ayrıca zümürüdün yılanların gözüne tutulduğunda onları kör ettiği rivayet edilir. Zehirlenmelere karşı panzehir olarak da kullanıldığı ve özellikle zehirli hayvan sokmalarında ezilip toz hâline getirilerek içildiği aktarılmaktadır (Kutlar, 2005b: 64; Toprak, 2017: 103). Bunun yanı sıra büyü ve sihir uygulamalarında da yer bulan zümürüdün kötü ruhları uzaklaştırdığı ve akrep ile yılanın ondan kaçtığı kaynaklarda yer almaktadır (Özgeriş, 2016: 318).

Cemâlî eydür: “Eger zümürüdi za ferân-ıla ezeler, göze çekeler, nûrın arturur ve çöngeliğin giderür.” (TM 128-48a/9-10) [Cemâlî şöyle demiştir: “Eğer zümürüdü safran ile ezip göze çekerlerse gözün nurunu artırır ve gözdeki çöngelik (görme zayıflığı) giderir.”]

Arestâtilîs eydür: “Zümürüde dâyimî bakmağı ‘âdet idenlerüñ gözi nûrlu olur ve çöngelmez ve uçuk âriñz olmadın zümürüdi yüzük kaşında ve hamâyılında bile götürenlere uçuk âriñz olmaz ve hiç bir ağulu cânavar zümürüdi götürenlere ziyân irişdürmez ve hem yavuz gözden ve divden ve periden emin olurlar ve eyü düşler görürler ve yürekleri kuvvetlenür ve gamları ve güşşaları gider, hemîşe şādān ve ferañnāk olurlar ve bu hāşiyetlerden ötrü Yünān hakīmleri pādīşāhlarınuñ ve beglerinüñ oğlancuklarına zümürüdi aşdururlar-ıdı, tā bu ‘illetlere mübtelā olmayalardı ve eger zümürüdi bağır üstine veya ma‘de üstine aşalar, kan öksürmegini ve bağırdan olan ishāli ve ma‘de ağrısını def‘ ider, şahīh ve mücerreb durur ve eger sekiz arpa ağırı zümürüdi süd-ile ezeler, yılan ve ‘akreb şokanlara ve ağı içenlere içüreler, derileri şoyulmadın ve kılları dökülmedin ağı şerrinden halāş bulurlar ve ol

içmek anlara bi'l-küllüyye 'ilac ve şifâ olur ve eger 'avrat toğurduğu vaktin zümürüdi budına bağlasa tiz toğurur ve şovuk müfferihlere girdüğünde ısı mizâclulara geregince fâyide ider." (TM 128-48a/11-13, 48b/1-13) [Aristoteles şöyle demiştir: "Zümrüde sürekli bakmayı alışkanlık hâline getirenlerin gözleri nurlu olur ve çöngelmez (görme zayıflığı oluşmaz). Zümrüdü yüzük kaşında veya hamayılda (muska) taşıyanlara uçuk hastalığı isabet etmez ve hiçbir zehirli hayvan zümrüt taşıyanlara zarar veremez. Ayrıca kötü nazardan, devden ve periden emin olurlar, güzel rüyalar görürler, kalpleri kuvvetlenir, gamları ve üzüntüleri gider, daima neşeli ve mutlu olurlar. Bu özelliklerinden dolayı Yunan hekimleri, padişahların ve beylerin çocuklarına zümrüt takarlardı ta ki bu hastalıklara yakalanmasınlar. Eğer zümrüdü ciğer üstüne veya mide üstüne asarlarsa kan öksürmeyi, bağırdan kaynaklanan ishali ve mide ağrısını giderir. Bu doğru ve denenmiş bir uygulamadır. Eğer sekiz arpa ağırlığında zümrüdü süt ile ezerek yılan ve akrep sokmasına veya zehir içenlere içirirlerse derileri soyulmadan ve kılları dökülmeden zehrin zararından kurtulurlar. Bu içecek onlara tam bir şifa ve ilaç olur. Eğer bir kadın doğum yaptığı sırada zümrüdü buduna bağlarsa çabuk doğum yapar. Soğuk ferahlatıcılara katıldığında ise sıcak mizaçlılara gereken faydayı sağlar."]

Cemâlî eydür: "Eger yılan şokana ve ağu içene zümürüdi kızıl yâkût-ıla ezüp içüreler, zehri kâr-ger düşmeye." (TM 129-48b/13, 49a/1-2) [Cemâlî şöyle demiştir: "Eğer yılan sokmasına veya zehir içen birine zümrüdü kızıl yakut ile ezerek içirirlerse zehir etkisiz hâle gelir."]

3. Sonuç

3.1. Değerli Taşların (Cevherlerin) Hastalıkların Tedavisindeki Rollerini

Tuhfe-i Murâdî adlı eserde akik taşının tıbbi faydaları özellikle kanamaların durdurulması bağlamında vurgulanmıştır. Eserde, bu taşın iç kanamaları önlediği özellikle de âdet kanaması uzun süre devam eden kadınlara iyi geldiği belirtilmektedir. Böylece akik taşı, kadın hastalıklarının tedavisinde destekleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde Hoca da akik taşına dair dikkat çekici bilgiler aktarmaktadır. Ona göre akik ezilip diş diplerine sürüldüğünde dişleri beyazlatmakta, sarılığı gidermekte ve kanamaları durdurmaktadır. Bu ifadeler, taşın yalnızca iç hastalıklarda değil ağız ve diş sağlığında da önemli bir tedavi aracı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Hâkim Rûsîti, elmasın mide üzerine asıldığında sancılara ve mide rahatsızlıklarına son derece faydalı olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgi, taşların yalnızca süs ya da tılsım değil doğrudan bedensel rahatsızlıkları gidermeye yönelik bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir. Benzer şekilde Aristoteles, elmasın tıbbi kullanımına dair oldukça ayrıntılı bir yöntem aktarır. Ona göre kasıktaki taş (idrar yollarındaki taşlar), bir elmas tanesinin bakır ya da gümüş milin başına yerleştirilmesiyle tedavi edilebilmektedir. Bu milin sidik yolundan hastalıklı bölgeye ulaştırılmasıyla taş parçalanmakta ve idrarla dışarı atılmaktadır. Öte yandan Hoca, Hint kaynaklarından hareketle elmasın farklı bir yönüne dikkat çeker. Ona göre elmas, ağızda fazla tutulursa dişlere zarar verir; onları çürütür ve aşındırır. Ancak elmasın toz hâline getirilip dişlere sürülmesi durumunda dişlerdeki kir ve pası temizleyerek beyazlık sağladığı aktarılır. Burada aynı taşın yanlış kullanımda zararlı, doğru yöntemle uygulandığında ise faydalı sonuçlar doğurabileceği vurgulanmaktadır.

İncinin özellikle göz sağlığına olan etkisi ön plana çıkarılmıştır. İncinin göz sinirlerini güçlendirdiği, görme nurunu artırdığı ve gözdeki karanlık, perde, beyaz leke, yaşarma gibi sorunları giderdiği aktarılmaktadır. İnci, uygun otlar ya da sularla birlikte göze uygulandığında tedavi edici bir nitelik kazanmıştır. İshâk ibn-i İmrân, incinin yalnızca göz hastalıklarında değil bedensel hastalıklarda da etkili olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre incinin macunlarla yenilmesi ya da suya bırakılıp içilmesi kalp çarpıntısını, melankoliyi, korku ve endişeyi giderir.

Ayrıca mide ve kalbi güçlendirir, kanı temizler ve rahmi hastalıklardan arındırarak hamile kalmayı kolaylaştırır. Aristoteles inciyi başta, boyunda ya da kulakta taşıyanların cüzzam hastalığından korunduğunu, mevcut cüzzamın ise ilerlemesinin durdurulduğunu dile getirmiştir. İbn Mâse ise incinin kan durdurucu özelliğine dikkat çekmiş; özellikle ciğerden gelen kanamalarda faydalı olduğunu, ayrıca diş beyazlatmada ve bazı zehirlenmelerin tedavisinde kullanıldığını aktarmıştır.

Kaynaklarda kehribarın farklı yönleriyle tedavide kullanıldığına dair çok sayıda bilgi bulunmaktadır. İshâk ibn-i İmrân, kehribarın tabiatını “kuru ve soğuk” olarak tanımlar. Onun aktarımına göre yarım miskal kehribar toz hâline getirilip soğuk su ile içildiğinde göğüs damarlarının yırtılmasından kaynaklanan kanamaları durdurur. Bunun yanı sıra vücudun herhangi bir bölgesinden gelen kanı keser, safra ve mide ağzından kaynaklanan çarpıntıyı giderir, mide ve bağırsaklar için de oldukça faydalıdır. Ayrıca kalbe kuvvet vererek kişiye ferahlık sağladığı belirtilir. Kehribarın özellikle kanamaları durdurmadaki etkisi farklı otoriteler tarafından da vurgulanmıştır. Ebû Cürac, bu taşın kanı durdurma ve dizanteri tedavisinde benzeri bulunmayan bir ilaç olduğunu ifade etmiştir. Râzî de aynı şekilde yarım miskal kehribarın soğuk su ile içilmesiyle âdet kanamasını kestiğini, ayrıca basur ve kanlı ishale karşı da etkili olduğunu dile getirmiştir. Antilus-ı Âmidî, kehribarın sindirim sistemi üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Ona göre bir miskal kehribar ezilip içildiğinde baş ve göğüsten mideye inen zararlı maddeleri engeller. Yine bir miskal kehribarın aynı miktarda mastaki (reçine) ile birlikte alınması idrar yapma zorluğunu giderir ve mide ağrılarını şifa olur. Kehribarın faydaları sadece içilerek değil farklı uygulamalarla da görülmüştür. Mâlikî, yarım dirhem kehribarın gül suyu ile karıştırılıp içildiğinde kusmayı önlediğini ve kırılan ya da incinen organlara iyi geldiğini aktarmaktadır. Hûzî ise burun kanamalarında kullanıldığında kanı kestiğini, Tâvfurustumur da ezilmiş kehribarın yanık izlerine sürülmesiyle fayda sağladığını bildirmiştir.

Benzer şekilde lal taşı da bazı tıbbi faydalarıyla anılmıştır. Kaynaklarda lalin ağızda uzun süre tutulduğunda susuzluğu giderdiği belirtilmektedir. Ayrıca göz otlarıyla karıştırıldığında görme gücünü artırdığı, göz sinirlerini kuvvetlendirdiği ve göz sağlığını koruduğu aktarılmaktadır.

Kaynaklarda lacivert taşının özellikle göz sağlığı üzerinde etkili olduğu sıkça vurgulanır. Bu taşın göze sürme şeklinde uygulanması veya ince toz hâline getirilip göze serpilmesi, gözdeki yaş ve nemi gidererek göz nurunu artırır; kirpikleri kuvvetlendirir ve gözdeki zararlı oluşumları tedavi eder. Yine lacivert taşının içilerek kullanımı da oldukça yaygındır. İyice yıkandıktan sonra su ile içildiğinde sevdaya (kara safra) bağlı melankoliyi ve nefes darlığını giderir, zararlı maddeleri ishal yoluyla dışarı atar. Ayrıca farklı karışımlarla kullanımı da çeşitli hastalıklara şifa olarak görülmüştür. Gül şarabı ile alındığında sıtmayı tedavi ettiği, bal suyu ile içildiğinde karaciğer ağrılarını giderdiği ve âdet kanının düzenli akışını sağladığı aktarılır. Sirke ile karıştırılıp abraş hastalığına yakı yapıldığında kısa sürede fayda sağladığı, uygun yağlarla karıştırılıp saça sürüldüğünde ise saçları güzelleştirip kıvrıkcık hâle getirdiği belirtilmiştir. Bunun dışında yakı olarak uygulandığında siğilleri yok ettiği, kasık ve bögür ağrılarını dindirdiği de rivayet edilmiştir.

Mercan hem koruyucu hem de tedavi edici özellikleriyle kaynaklarda önemli bir yere sahiptir. Râzî, mercanın boyna asıldığında havale (uçuk) geçiren çocuklara fayda sağladığını, gut hastalarının ayağına takıldığında ise hastalığın etkilerini azalttığını belirtir. İmrân, mercanın diş sağlığı için kullanıldığını aktarır: Dövülüp ince toz hâline getirildiğinde dişlere sürülürse çürükleri, kiri ve pası giderir, dişleri beyazlatır ve diş etlerini kuvvetlendirir. Mercanın yakılarak hazırlanan formları da tedavide öne çıkmıştır. Ahmed ibn-i Ebî Hâlid, Câlînûs’tan naklen, yakılmış mercanın Arap zamkı ile karıştırılıp yumurta akıyla yoğrulduktan sonra suyla içildiğinde dizanteri ve kan tükürme rahatsızlıklarına iyi geldiğini belirtmiştir. İbn Mâse ise mercanın göze uygulanışını detaylı biçimde aktarır: Yakılmış mercan ince toz hâline getirilip sürme gibi göze çekildiğinde kataraktı, fazla et büyümelerini, göz ağrılarını, bulanıklığı ve

akıntıyı giderir; ayrıca görme gücünü artırıp göze parlaklık kazandırır. Açık yaralara serildiğinde fazla eti yok ederek yaranın sağlıklı biçimde dolmasını sağlar. Şeyh, mercanın gözü nemden arındırarak görme gücünü artırdığını, damarları kuvvetlendirip hastalıklara karşı koruma sağladığını ifade ederken; Mâlikî, pelesenk yağıyla karıştırılıp kulağa damlatıldığında sağırılık yaşayan kişilere fayda sağladığını belirtmiştir.

Firuze ise özellikle göz sağlığıyla ilişkilendirilmiştir. Kaynaklara göre bu taşa uzun süre bakmak göz nurunu artırır; ayrıca ezilip göz otlarıyla birlikte kullanıldığında görme gücünü kuvvetlendirir.

Kaynaklarda yakut taşının farklı renklerine göre çeşitli faydalarından bahsedilmektedir. Kızıl yakut, hekimlere göre yüzük kaşında ya da hamayılda (muska) taşındığında veba hastalığına karşı koruyucu etkiye sahiptir. Hintliler ise kızıl yakut taşının ağızda tutulduğunda kalbi ferahlattığını, güçlendirdiğini ve sıkıntıyı giderdiğini ifade etmişlerdir. Hoca, ferahlatıcı macunlara katıldığında kalbe fayda sağladığını, sıcaklığı ve kuvveti artırarak kanı temizlediğini aktarır. Ayrıca kızıl yakut taşının ölüye bağlanması hâlinde kanın geç pıhtılaşmasına yol açtığı, zehirlerin zararını giderdiği ve göz hastalıklarında kullanıldığında göz nurunu artırarak damarları kuvvetlendirdiği belirtilmiştir. Şemseddin-i Belhî, sarı yakut taşının yüzük olarak taşındığında sarılık hastalığından koruduğunu ve sirozu giderdiğini kaydederken; Tıgâşî, aynı taşın ihtilamı azalttığını ya da tamamen engellediğini belirtir. Sarı yakut taşının suyla ovalanarak içilmesi hâlinde ise zehirlenmelere karşı fayda sağladığını bildirmiştir. Belhî ise bütün yakut çeşitlerinin kişiyi sağladığına dair görüşü ortaya koymuştur.

Câlînûs, yeşim taşının boyunda taşınması hâlinde akciğer ve mide ağrılarına fayda sağladığını belirtir. Tıgâşî ve Hoca ise saf yeşim taşının yüzük kaşında veya hamayılda taşınması durumunda mide ağrılarını engellediğini ve ihtilamı azalttığını aktarırlar.

Zebercet özellikle göz sağlığıyla ilişkilendirilmiştir. Bu taşa sürekli bakmak gözleri güçlendirir ve görme nurunu artırır. Uygun göz otlarıyla karıştırılıp göze sürüldüğünde göz hastalıklarına karşı koruyucu etki gösterir. Ayrıca rivayetlere göre cüzzamlı bir kişinin yontulmuş zebercedi düzenli olarak yemesi hâlinde hastalığından kurtulacağına inanılmıştır.

Zümrüt hem göz hem de iç hastalıklarında yaygın biçimde kullanılmıştır. Cemâlî, zümrüdün safran ile ezilip göze sürülmesiyle göz nurunu artırdığını ve bulanıklığı giderdiğini ifade eder. Aristoteles, zümrüde sürekli bakan kişilerin gözlerinin parlak kalacağını ve görme sorunları yaşamayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca zümrüdün koruyucu özelliklerini vurgulamış; yüzük kaşında veya hamayılda taşıyan kişilerin uçuk hastalığına yakalanmayacağını, ciğer veya mide üzerine konulduğunda ise kan tükürmeyi, bağırsak kaynaklı ishali ve mide ağrılarını giderdiğini ifade etmiştir. Sekiz arpa ağırlığındaki zümrüdün süt ile ezilip içilmesinin, yılan veya akrep sokmaları sonucu oluşan zehirlenmelerin etkilerini ortadan kaldırdığını ve kişinin derisinin soyulmadan, tüylerinin dökülmeden zehirden korunmasını sağladığını aktarmıştır. Bunun yanı sıra zümrüdün soğuk ve ferahlatıcı maddelerle karıştırıldığında sıcak mizaçlı kişilere de fayda sağladığını belirtmiştir.

3.2. Ruhsal Denge ve Metafiziksel Etkileri

Akik taşının, yüzük kaşında sürekli taşındığında kişiye cesaret verdiğine ve savaş sırasında düşmandan korkmamasını sağladığına inanılmıştır. Ayrıca Cemâlî, akik taşının hamile kadınlar için de koruyucu özellik taşıdığını belirtmiş; yanında bulduran kadınların düşük yapmadığını ve doğumun zamanında gerçekleştiğini kaydetmiştir.

Elmas ise koruyucu ve güçlü bir taş olarak öne çıkar. Kitâb-ı Sahâric'de, çocuk doğduğunda boynuna ya da koluna elmas takıldığında çocuğun uçuk ve korku hastalığından korunacağı ifade edilmiştir. Hoca, Hint inancına atıfla, elmas taşıyan kişiye yıldırım çarpmayacağını aktarmıştır.

İnci, daha çok ruhsal dinginlik sağlayan etkileriyle tanınır. İshâk ibn-i İmrân, incinin kalbi ferahlattığını, üzüntü ve sıkıntıyı giderdiğini; korku, endişe ve panik duygularını ortadan kaldırdığını dile getirmiştir. İbn Züher ise incinin sürekli ağızda tutulmasının kalbe kuvvet verdiğini vurgulamıştır.

Kehribar da koruyucu yönüyle dikkat çeker. Tâvfurustumur, kehribarın hamile kadınlara takılması hâlinde karınlarındaki çocukları koruyacağını belirtmiştir.

Lal, ferahlatıcı macunlarla birlikte kullanıldığında neşe ve huzuru artırır, kalbe kuvvet verir, gam ve sıkıntıyı giderir.

Lacivert taşının ise özellikle çocuklar için koruyucu olduğuna inanılmış; saf lacivert taşının çocuklara takıldığında onların korkusuz olmalarını sağladığı ifade edilmiştir.

Mercan, koruyucu ve ruhu güçlendirici özellikleriyle öne çıkar. Râzî, mercanı taşıyan kişilerin dev, peri, kötü ruh ve nazardan korunacağını belirtmiştir. Şeyh ise mercanın kalbe kuvvet verdiğini, ferahlık sağladığını ve çarpıntıya iyi geldiğini dile getirmiştir.

Yakut, özellikle kalp ve ruh sağlığı üzerinde etkili görülmüştür. Şemseddin-i Belhî, yakut taşına bakmanın, yakuttan yapılmış kaplardan içmenin veya yemek yemenin kalbe kuvvet ve ferahlık verdiğini ifade etmiştir. Şerîf Cevherî, Hintlilerden işittiğine dayanarak yakut taşıyanların ferahlığının ve kuvvetinin arttığını, yay çekenlerin ise gücünün fazlaştığını kaydetmiştir. Tığâşî, Nîlî yakut taşıyanların güzel rüyalar göreceğini ve bu rüyaların tabirlerinin çabucak gerçekleşeceğini ileri sürerken; Belhî, yakut taşının yüreğe kuvvet verdiğini ve neşeyi artırdığını aktarmıştır.

Yeşim taşı, koruyucu özelliğiyle dikkat çekmiştir. Tığâşî, Hoca ve diğerleri, saf yeşim taşını yüzük kaşında veya hamayıda taşıyan kişilere yıldırım çarpmayacağını belirtmişlerdir.

Zümrüt hem koruyucu hem de ruhsal denge sağlayıcı bir taş olarak tanımlanmıştır. Aristoteles, zümrüt taşıyanların kötü nazarlardan, devlerden ve perilerden korunacağını; bunun yanında güzel rüyalar göreceğini söylemiştir. Ayrıca zümrüdün kalbi kuvvetlendirdiğini, üzüntü ve kederi giderdiğini, kişiyi sürekli neşeli ve huzurlu tuttuğunu vurgulamıştır. Kadın doğum yaparken zümrüdün buduna bağlanmasının doğumu kolaylaştırdığı da Aristoteles'in aktardıkları arasındadır.

3.3. Taşların Kullanımında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Elmas, kullanımı açısından dikkat gerektiren bir taştır. Hoca, Hintlilerin görüşüne dayanarak elmasın ağızda fazla tutulmasının dişleri çürüteceğini ve aşındıracağını belirtmiştir. Ayrıca merhemle karıştırılıp cilt üzerine sürüldüğünde deriyi tahriş edip yakacağını aktarmıştır. Aristoteles ise elmasın yutulmasının, ne kadar küçük olursa olsun, bağırsakları deleceğini ve parçalarına ayracağını, bunun da ölüme yol açacağını ifade etmiştir.

İnci konusunda da kullanım kurallarına dikkat edilmiştir. Muhammed ibni Zekeriyâ, incinin büyük, parlak, eski ve düz olmasının önemli olduğunu, güneşte uzun süre kalmış veya toprak içinde beklemiş incelerin kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. İbni Mâse, incinin uygun otlarla birlikte kullanıldığında faydalı olacağını ifade etmiştir. Aristoteles ise inciyi sürekli taşıyanların ve macununu kullananların, incinin suyundan başka su içmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Lacivert taşı ise uygun şekilde kullanıldığında sağlık üzerinde olumlu etkiler gösterir. Ancak, yıkanmadan ve dört kırat kadar doğrudan tüketilirse ishale ve kusmaya yol açabileceği belirtilmiştir.

Mercan taşı, farklı kullanım yöntemlerine göre değişen etkiler gösterir. Boyna veya ayağa asılması, doğrudan taşınması veya toz hâline getirilerek tüketilmesi gibi yöntemler belirtilmiştir. Ancak her yöntemin farklı sonuçları olduğu için dikkatli ve uygun şekilde kullanılmalıdır. Bazı tariflerde mercanın yakılarak ve özel işlemlerden geçirilerek hazırlanması

gerektiği aktarılmıştır. Ahmed ibn-i Ebî Hâlid, Câlînûs'tan naklettiği bilgiye göre mercanın yakılma yöntemini şöyle anlatır: Mercan yeni bir çömleğe konur, ağzı kapatılır ve yeterince sıcak bir fırında bir gece bekletilir. Ertesi gün çıkarılıp tekrar toz hâline getirilir. Aynı işlem bir kez daha tekrarlanır ve ardından ilaç olarak kullanılır.

Yakut taşının kullanımını da özen gerektirir. Şerîf Cevherî, Hintlilere dayandırarak yakut taşırken faydalarından tam olarak haberdar olunmaması ve taşın özelliklerinin bilinmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Hoca, yakut taşının ferahlatıcı macunlara eklenerek kalbe fayda sağladığını belirtmiştir. Cemâlî ise yakut taşına uzun süre bakanların yüzlerinin daima kırmızı kaldığını ve sararma sorunu yaşamadığını aktarır.

Zebercedin faydalarından tam anlamıyla yararlanmak için taşın düzenli olarak kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Zümrüt, saf halde veya uygun karışımlarla kullanıldığında faydalıdır. Cemâlî, zümrüdün yılan sokması ve zehirlenmelerde kullanılacaksa kızıl yakut ile ezilip içirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç olarak, Tuhfe-i Murâdî'deki bilgiler hem tıbbi birikim hem de kültürel inanışlar açısından çok güçlü bir kaynak niteliğindedir. Halk tıbbi uygulamalarının çeşitliliğini ve dönemin deneyim temelli sağlık bilgisini ortaya koymaktadır. Kullanılan şahıslar (Aristoteles, Râzî, İshâk ibn-i İmrân, İbni Mâse vb.) otorite isimler olduğundan metnin ilmi ağırlığını da artırmaktadır. Eserden de anlaşılacağı gibi değerli taşlar sadece süs eşyası olarak değil aynı zamanda şifa kaynağı olarak da değerlendirilebilir. Bu taşlar hem fiziksel hastalıkların tedavisinde hem de ruhsal dengeyi sağlamada önemli etkilere sahiptir. Her taşın kendine özgü bir şifa alanı ve iyileştirici etkisi bulunmaktadır. Kullanım yöntemleri taşın türüne ve hedeflenen faydaya göre değişiklik göstermiştir. Bilinçli ve doğru yöntemlerle kullanıldığında bu taşların sağlık ve genel yaşam kalitesi üzerinde önemli faydalar sağlayabileceği aktarılmıştır.

Kaynakça

Aksoy, G. (2018). *Aristoteles'in Taşlar Kitabı: Kitâb-ı Ahcâr lî-Aristâtâlis*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Alan, S. (2023). Çağatay Türkçesi Dönemi Eserlerinde Değerli Taşlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 1, 37-60.

Arabacı, U. (2022). *Orta Çağ İslâm Dünyasında Değerli Taşlar: İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim taşı, Fildişi, Safir*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya: Amasya Üniversitesi.

Aras, Ö. (2023). et-Tifâşî ve Değerli Taşlara Dair Eseri: Ezhârü'l-efkâr fi Cevâhiri'l-ahcâr. *Dergiabant 11(2)*, 323-343.

Arslan, S. (2021). *Eski Mezopotamya'da Değerli Taşlar ve Kullanım Alanları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Argunşah, M. (1991). 15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâmede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.6, 1-20.

Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî Tuhfe-i Murâdî İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Bakır, A. (2000). *Taş ve Toprak Ma'mulleri Sanayi*. Ankara: Bizim Büro.

Canım, R. (2016). *Divan Edebiyatının Kaynakları*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Coste-Ertuğrul, A. (2025). *Enderûnlu Vâsıf ve Şair Nedîm'in Kasidelerinde Değerli Taşların Değerlendirilişinin Şîrvânî'nin Tuhfe-i Mûrâdî Adlı Cevher-nâmesi Işığında Bir İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Çakırlar, H. (2023). *Antik Çağda Değerli ve Yarı Değerli Taş İşçiliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Demir, R. ve Kılıç, M. (2003). Cevâhir-nâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhir-nâme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 14(14), s. 1-64.

Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Erdem, S. (1989). "Akik". *TDVİA*, C. 2, s. 262-263.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.

Ethem, M. Y. (1990). *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)*. Ankara: Mars Matbaası.

Fırat, H. (2022). *Troya Müzesi Hellenistik ve Roma Dönemi İşlenmiş Yarı Değerli Taşları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Kara, S. (2016). Farklı Nüshalar Işığında Ahmed-i Bîcân'ın Manzum Cevâhîrnâmesi'nin Tenkitli Metni. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (56), s. 1105-1124.

Kemikli, B. (2017). Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, "16/1", 19-36.

Kılıç, S. (2011). Takılarda Kullanılan Organik ve Mineral Taşların İnsan Üzerine Etkileri. *Karadeniz Araştırmaları*, s. 29, 119-132.

Kırbyık, M. (2007). Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* (18), s. 61-75.

Kutlar, F. S. (2002). Ahmed-i Bîcân'ın Manzum Cevâhîrnâme'si. *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S. 7/8, s. 59-68.

Kutlar, F. S. (2003). İki Türkçe Cevâhir-nâme ve Cevherlerin Etkilerine Dair. *Millî Folklor*, 15(58), 121-128.

Kutlar, F. S. (2005a). "La'l", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., C. 4, s. 229- 230.

Kutlar, F. S. (2005b). *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhîr-nâme*. Ankara: Öncü Kitap.

Murad, S. (2019). *Cevher-nâme-i Sultân Muradî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: DBY Yayınları.

Murad, S. (2023). *Cevher-nâme (İnceleme-Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım/Çeviriyazılı Metin-Dizin)*. İstanbul: DBY Yayınları.

Murad, S. (2024a). Cumhuriyet'in İlk Yüzyılında Cevher-nâme Neşirleri ve Yayınları Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* Cilt: 64, Sayı: 1, 53-95.

Murad, S. (2024b). Değerli Taşların Tıbbi Faydaları Hakkında Cevhernâmelerde Yer Alan Bilgiler. M. B. Aydın (Ed.), *Nil Sarı Armağan Kitabı* içinde (297-307). İstanbul: Hayat Vakfı Yayınları.

Murad, S. ve Ateş, B. (2018). Muhammed b. Garsü'd-Dîn El-Halebî'nin Cevher-Nâme'si. *Asobid Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 3, 97-116.

Nişanyan, S. (2002). *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. Adam Yayınları.

Önel, C. (2024). *Üç Çağdaş Şair: Haşmet, Koca Râgıb Paşa ve Fitnat Hanım Divanlarında Değerli Taşlar ve Madenler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.

Özgeriş, M. M. (2016). Değerli Taşlar Yönünden Ahmet Paşa Divanı. *Türkiyat Mecmuası*, c. 26/2, 307-324.

Sezen, G. (2021). Taşları Okumak: Devadan Ötesi, Bezoardan Yada Taşına M. Kaçar ve S. Murad (Ed.), *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviyesi Üzerine İncelemeler* içinde (243-267). İstanbul: DBY Yayınları.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.).

Tanyu, H. (1987). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Cilt I, A-E. Simurg Kitapçılık, Yayıncılık.

Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Cilt II, F-J. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Tokyürek, H. (2019). Eski Uygur Türkçesinde Mañi, Cintāmañi. Ahmet Caferoğlu hatıra kitabı. F. Turan ve Ö. Tabaklar (Ed.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 499-514.

Toprak, Y. (2017). *Kanûnî Devri İhtişamının Divan Şiirine Yansıması (Hayâlî, Bâkî ve Taşlıcalı Yahyâ Divanlarında Değerli Taşlar)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Çağ Üniversitesi.

Uzunburun, M. (2024). *Klâsik Türk Edebiyatı'nın Kadın Şairlerinin Divanlarında Değerli Taşlar ve Madenler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Yeşilbağ, S. (2019). Muhibbî Divânı'nda Değerli Taşlar. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 22. İstanbul, 689-712.

Yılmaz, M. (2008). *XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'nde Değerli Taşlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.

Eser ve Kısaltmalar

TM: Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.

DLT: Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Divanu Lügati't Türk (Kaşgarlı Mahmut)*. Ankara: TDK Yayınları.

KB: Rahmeti, A. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yayınları.

NF: Tezcan, S., Zülfikar, H. ve Ata, A. (2014). *Nehcül Feradis*. Ankara: TDK Yayınları.

KE: Ata, A. (2019). *Kıyasü'l-Enbiya, Giriş-Metin-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

ME: Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb: Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: TDK Yayınları.

MM: Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). *Mu'inü'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yayınları.

EDPT: Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At The Clarendon Press.

Stein: Steingass, F. J. (1977). *Persian-English Dictionary*. London.

TS: *Türkçe Sözlük* (1983). 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.